

BULGARİSTAN'DA SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARI: PROJEDEN TOPLUMA*

SOCIOLOGICAL STUDIES IN BULGARIA: FROM A PROJECT TO THE SOCIETY

Yrd. Doç. Dr. Sevim HACIOĞLU

Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet: Sınırdığımız olmasının yanı sıra 45 yıllık sosyalist düzen tecrübesini yaşayan Bulgaristan'daki sosyoloji çalışmaları ilginç bir araştırma konusudur. II. Dünya Savaşından önce sosyoloji çalışmalarının kurumsal hale gelmediği ülkede ilk toplumbilim kürsüsü 1976'da açılmıştır. 1960'ların sonundan 1990'lara değin Bulgaristan'da sosyolojiye yeni bir toplumun - gelişmiş "sosyalist" toplumunun inşası projesinin bir aracı görevi yüklenmiştir. Bulgar toplumbiliminde son 20 yılda gelineen noktada, bir önceki dönemin değerlendirmesi ve bir bakıma telafisi yapılmaktadır. 1990'lardan günümüze Bulgar sosyolojisinin gündemini, totaliter düzenden demokrasiye geçiş sürecinin sosyal, ekonomik, siyasî sorunları gibi, bireylerin gündelik hayatını meşgul eden meseleler oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'sa sosyoloji, yerel sosyolojiler, sosyalist sosyoloji.

Abstract: As Turkey's neighbour and as having passed through 45 years socialist rule the sociological works in Bulgaria are interesting to research. Before the World War II Bulgarian sociological works remained only personal achievements of philosophers, economists and other scientists. Bulgarian sociology became institutional in 1976, when the Sofia University Sociology Department was established. Since 1960's end to the 1990's in Bulgaria sociology has been seen as the intermediate of the project, "building a developed socialist society". After 1990 Bulgarian sociology began to evaluate and in some ways compensate most

* Makale başlığını oluşturmada Bulgar sosyolog Svetla Koleva'nın Bulgaristan'da sosyalist dönem sosyoloji çalışmalarını irdeleyen *Sotsiologiyata kato projekt (Bir proje olarak sosyoloji)* eserinin adından esinlenilmiştir.

of the work, done before the new period. Till present the sociological researches are concentrated on the social, economic, political problems as the every day life individual dilemmas which were the totalitarian-democratic system transition's consequences.

Key Words: Sociology in Bulgaria, local sociologies, socialist sociology.

Avrupa ile ABD'de yapılan sosyoloji çalışmaları ülkemizde yakından tanınmaktadır. 1944-1990 yılları boyunca sosyalist kampta yer alan Bulgaristan ile Türkiye arasında, siyasi kutuplaşma ve Bulgar toplumunda 20. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan Türk aleyhtarlığı gibi sebeplerle uzun müddet iletişim kopukluğu yaşanmıştır. Bunun sonucunda bu sınırdışı ülkedeki sosyoloji çalışmaları bizlere, coğrafi yakınlık nispetinde yabancı kalmış, keşif yapabileceğimiz bir alan haline gelmiştir. Sınırdışı Bulgaristan'da topluma ve toplum bilimine yönelik yaklaşımları incelemekle yeni tecrübelerle temas ederiz. Bu tecrübeler bizlere hayli farklı görünebilir ya da bunların, bizzat yaşadıklarımızın bir başka tezahürü olduğu ortaya çıkar. Bu anlamda ve genel anlamda yerel sosyolojiler, toplumbilimin tüm dünyadaki serüveninin bir parçasıdır.

Kendisine zamanla yükletilen ideolojik anlamdan bağımsız olarak "sosyalist" tabiri "kamucu", "toplumcu" şeklinde çevrilmektedir. Bunu göz önüne aldığımızda, "sosyalist" bir düzenle idare edilmiş olan Bulgaristan'da sosyoloji çalışmalarının bu manadan ne derece nasiplendiğini ve bu doğrultuda nelerin üretildiğini merak ederiz. Ancak günümüzde sosyalist rejimlerin dünya tarihine "totaliter" sıfatıyla geçmiş olduğu düşünüldüğünde, akla gelen soru değişmektedir: "Bulgaristan'da sosyoloji çalışmaları "toplumcu" olabilmiş midir? Bu nasıl başarılmıştır?"

Dolayısıyla bu makalede cevabı aranan sorular, Bulgar sosyologlarının toplumu nasıl ele aldıkları, sosyolojiye nasıl yaklaştıkları ve yaptıkları çalışmalarla hangi sonuçları elde ettikleridir. Çalışmanın hazırlanmasında bizzat Bulgar sosyologlarınca kaleme alınan eserlerden faydalanılmıştır. Konu, genişliği sebebiyle ancak genel hatlarıyla aktarılmıştır. Fakat önce 20. yüzyıl Bulgar toplumunu şekillendiren tarihsel sürece değinilmiştir.

Bulgaristan'ın Kısa Tarihçesi

Günümüz Bulgaristan Cumhuriyeti, III. Bulgar Krallığı'nın (1908-1944) devamı kabul edilmektedir. Bu krallık ise Tuna Bulgar Devleti adıyla da bilinen ve teorik olarak I. Çarlık olarak tanımlanan devlet (681-1018) ile II. Bulgar Çarlığı'nın (1185-1393) devamı sayılmaktadır. Tuna Bulgar Devleti Bizanslılara yenilerek Doğu Roma Devleti'nin toprağı haline gelmiştir. 167 yıllık Bizans hâkimiyetinin ardından Bulgarlar, iki asilzadenin önderliğinde Doğu Romalılara karşı başkaldırmış ve II. Çarlığı kurmuşlardır. Bu devlet uzun süreli bir bütünlük sağlayamayıp 14. yüzyıla gelindiğinde büyüklü küçüklü prenslik, despotluk ve knezliklere bölünmüştür. II. Bulgar Çarlığı 14. yüzyılın ortalarına doğru, Rumeli'de güçlenen Osmanlı Beyliği'ne bağlı hale gelmiş; 1393 yılında ise tümünden Osmanlı eyaleti olmuştur¹.

Bu tarihten itibaren 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı toprağı olan Bulgaristan, önce 1878 Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin otonom Emeti (Prensliği)'ne dönüştürülmüştür. 30 yıl sonra, 1908 yılında bu Emet bağımsızlığını ilân etmiş ve tarih sahnesine III. Bulgar Krallığı olarak çıkmıştır². III. Krallık ise Bulgaristan'da 9 Eylül 1944 tarihinde Bulgar Komünist Partisince yapılan ihtilâl ile tasfiye edilmiştir. Bu tarih sonrasında SSCB'nin siyasî nüfuzuna giren ve gayri resmi olarak "16. Sovyet Cumhuriyeti" olarak adlandırılan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ise 10 Kasım 1989 tarihli sessiz devlet darbesi ile son bulmuş addedilmektedir. Haziran 1990'da yapılan ilk çok partili serbest seçimler sonrasında bu devlet, demokratik düzenle yönetilen "Bulgaristan Cumhuriyeti"ne dönüşmüştür.

Bulgaristan'ın günümüzde, kuzeyde Tuna nehri, güneyde Rodop dağları ile Trakya ovası, doğuda Karadeniz, batıda Timok nehri arasında sahip olduğu topraklar geçmişte pek çok kavmin ortak yurdu idi. Antik çağda bölgede Trakların, İliryalıların, Yunanlıların, Keltlerin ve başka pek çok kavmin yaşadığı bilinmektedir. Aynı topraklar orta çağlarda Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmiştir. Romalıların nüfus siyaseti dolayısıyla bölge, "kavimler harmanı" özelliğini sürdürdüyse de bu özellik Yunan dili ve kültürünün üstünlük kazanması ve diğer halkların dil ile kültürlerinin erimesi yönünde devam etmiştir³.

¹ Bk.: Dimitar Sazdov vd., *Istoriya na Balgariya (681-1944) (Bulgaristan Tarihi (681-1944))*, Vol. I-II, Sofia: Sofi-R, 2003.

² Bk.: Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996.

³ Hristo Matanov, *Srednovekovnîte Balkani, Istoricheski Ochertsı (Ortaçağ'da Balkanlar, Tarihi Tasvirler)*, Sofia: Paradigma, 2002, s. 13-17.

Hun-Öğür kökenli Bulgar kavmi yaklaşık 677 yılında Azak Denizi yakınlarından Tuna'nın kuzeyine geldikten sonra, bu nehrin güneyine inmiş, fakat dönemin Doğu Roma İmparatoru burayı mesken tutmalarına izin vermemiştir. İki yıl süren mücadele sonrasında akdedilen barışla Doğu Roma Devleti Bulgarların, günümüzde ülkenin kuzey-doğusu olan bölgeye kalıcı olarak yerleşmelerini kabul etmiştir. Böylelikle 681 yılı kayıtlara, Tuna Bulgar Devleti'nin kuruluş tarihi olarak geçmiştir⁴.

Burada Bulgarlar kendilerinden önce yerleşik bulunan ve kendilerinden sonra göçle gelen başka kavimlerle karışmıştır. Fakat 20. yüzyılda yaygınlaşan teorilere göre Bulgarlar devletlerini, Slavlarla birleşerek kurmuş ve bu halkla zamanla ortak bir toplum meydana getirmişlerdi⁵. Bu "ortak" devletin adı "Bulgariya" olmuştur.

Kuruluşundan çok geçmeden Tuna Bulgar Devleti, çeşitli sebeplerle zayıflayan Doğu Roma'nın büyük rakibine dönüşmüş ve topraklarını bu devletin aleyhine genişletmeye başlamıştır. Bizanslılarla çok kez savaşan Bulgarlar tarihte, İstanbul'u kuşatıp Doğu Roma'yı vergiye dahi bağlamışlardır. Ancak 863 yılında yaşadıkları mağlubiyet onların eski din, siyaset ve kültür sahalarından uzaklaşmalarına yol açmıştır. Zira Doğu Roma'nın belirlediği barış şartlarından bir tanesi, Bulgar halkının topyekûn Hıristiyan dinine geçmesi olmuştur. Han I. Boris'in bu şartı yerine getirmesiyle Bulgarlar Gök-Tanrı dinini terk etmiştir.

Takip eden yıllarda, devlet ve yazı dili olarak Slavca'yı benimseyen Bulgarlar zamanla eski dillerini de yitirmişlerdir. Tuna Bulgar Devleti'nin zayıflama dönemine rastlayan bu gelişmelerle, bölgenin süregelen "kavimler harmanı" özelliği, aynı din (Hıristiyanlık) ile dili (Slavca) paylaşan bir halkın meydana gelmesi yönünde değişmiştir. Bunun sonucunda bölgede meskûn kavimler zamanla homojen bir görünüm kazanmıştır. Diğer yandan Bulgarlar 10. yüzyılda artık aynı dini ve kültürü paylaştıkları Doğu Roma Devleti'yle mücadele etmeye devam etmiştir.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara: Türk Tarihini Araştırma Enstitüsü Yay., 1985; Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1984.

⁵ Bu tezin yaygınlaşma ve 20. yüzyılın sonlarına değin reddedilemez hale gelme sebebi, Bulgarların zamanla Slav dilini benimsemelerine ilâveten 19. yüzyılda siyasî nüfuzuna girdikleri Rusya'nın Slav kökenli halkıyla akraba olduklarının ispat edilmesi ihtiyacı olmuştur. Ancak yine 20. yüzyılda yaygınlaşan "kadim halk", "kadim medeniyet mensubu" olma akımının etkisiyle Bulgarların, dünyanın hayli eski toplumlarından biri olduklarını dile getirmek gerektiğinde, Hunlara dayandıkları hatırlanmıştır.

II. Bulgar Devleti döneminde bölge, Oğuz, Kuman, Peçeneklerin akınına sahne olmuştur. Bazı Bulgar tarihçileri, “kültürel gelişimleri bakımından daha düşük düzeyde” bulduklarından bu kavimlerin, Çarlığın etnik yapısını bozmadan ve ülke tarihinde iz bırakmadan eriyip yok olduklarını ileri sürmektedir. Bununla birlikte özellikle Kumanların, dönemin yöneticilerinin adlarına (Terter, Şişman, Balık, Dırman, Eltimir vs.) yansıyan birtakım izler bıraktıkları belirtilmektedir⁶. Bu ikilem ülkedeki tarih yaklaşımının siyasileşerek, Bulgarların Orta Asya kökenini kâh yüceltmeye, kâh inkâra yönelmesinden kaynaklanmaktadır.

Günümüz Bulgaristan yanı sıra Balkan yarımadasının büyük kısmı 14. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemde bölgede, yeni bir nüfus devridaimi olmuştur. Osmanlı idarecilerinin duyduğu ihtiyaç yahut benimsedikleri siyaset neticesinde Anadolu ile Balkan yarımadaalarında meskûn aileler, boylar yer değiştirmiştir⁷. Bulgar topraklarına bu dönemde yerleşen eski Türk kökenli nüfusun İslâm dinini benimsemiş olması, buradaki nispeten homojen yapıyı değişikliğe uğratmıştır. Bu yeni nüfusun çoğalmasına ilâveten zamanla yaygınlaşan ihtida sebebiyle, bölgenin demografik yapısı Müslüman unsurun artışı yönünde gelişmiştir. Fakat Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde sıklaşan savaşlar neticesinde, bölgeye bir dönem Tatar, Çerkez vs. nüfus akın ederken, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının ardından yerleşik Müslüman nüfus can güvenliğini sağlamak üzere İstanbul yönüne göç etmiştir.

II. Dünya Savaşına kadar Müslüman nüfusun azaldığı günümüz Bulgaristan topraklarında, devletin “yabancı nüfusu arındırma” amacıyla benimsediği göç ettirme siyaseti sonucunda 1951'de İsrail'e ve Türkiye'ye; 1971, 1978, 1989 yıllarında ise ağırlıklı Türkiye'ye toplu göçler meydana gelmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında devam eden “halis Bulgar toplumu” yaratma çabasıyla Hükümet tarafından, Bulgar kökenli kişilerin isimlerinde rastlanan ve Osmanlı döneminden kalmış olması muhtemel Türkçe öğeler çıkarılmış, diğer yandan Pomak, Çigan, Türk, Ermeni nüfusun isimlerinin Bulgarlaştırılması siyaseti yürütülmüştür.

⁶ Sazdov vd., *Istoriya na Balgariya*, s. 72-73, 317 ve 324.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk.: Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 11, yıl 1949-50, no. 1-4, s. 524-569, c. 13, yıl 1951-52, no. 1-4, s. 56-78, c. 15, yıl 1953-54, no. 1-4, s. 209-237.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında kimliğini yeniden oluşturma sürecinden geçen Bulgar halkı, 1945 sonrasında yeni bir toplum mühendisliğinin odağı olmuştur. 1990'larda bir anda sonlanan bu ikinci sürecin ardından ise hızı önlenemeyen bir toplumsal çözülme yaşanmıştır. Bu beklenmedik ve kontrol edilemeyen çözümlenin etkisiyle 2000'li yıllarda Bulgar sosyolojisinde toplumu yönlendirme anlayışından, toplumu inceleme, anlama ve sorunlarını çözme yaklaşımına doğru bir değişim yaşanmıştır. Söz konusu değişimi sosyoloji alanında da gözlemlemek mümkündür: 1990'lara sonrasında ülkedeki sosyologlar, sosyalist düzeni, bunun ne kadarının yaşanmış, ne kadarının tahayyül olduğu; yeni döneme sancılı geçiş sürecini ve elbet, sosyolojiyi yeniden inceleme ve tanımlama noktasına gelmişlerdir. Diğer yandan 2000'li yıllarda toplumu yeniden sağlığına kavuşturabilmek amacıyla bir devlet siyaseti olarak, bireysel düzeyde topluma güvenin artırılması, bireylerin yeniden bir araya gelebilmesi, yeniden sağlıklı ailelerin kurulması, doğum oranı artışının teşviki gibi önlemlere başvurulmuştur.

* * *

Sosyolojinin konusu, varoluş nedeni, yöntemine dair iki yüzyıla yakın bir süredir görüşler ileri sürülüyor. Bireylerin bir uzantısı ya da bireylerin geliştiği ortam olsun, öyle ya da böyle toplum, incelenebilecek ve incelenmeğe değer bir gerçekliktir ve bu durum sosyolojinin varlığını kendiliğinden açıklayıp onaylamaktadır. Diğer yandan toplumbilim de evrim geçiren bir başka gerçekliktir ve sosyologların toplumu nasıl ele aldıkları, sosyolojinin gelişim düzeyine işaret eder.

Sosyalist dönem Bulgar sosyologları 1980 yılında ülkedeki sosyolojik düşüncenin gelişim sürecini üç döneme ayırmıştır: 1- ülkenin feodalizm ve 19. yüzyıl Bulgar Rönesansı⁸ dönemi; 2- Bulgaristan'ın otonom Prenslik haline

⁸ "Bulgar Rönesansı" - Balgarsko Vazrazhdane, 18. yüzyıla uzandı kabul edilen 19. yüzyılda yoğunlaşan, bağımsız, millî ve özgün bir Bulgar kimliği oluşturma süreci. "Rönesans" sözcüğü ile kastedilen, Bulgar toplumunun Osmanlı hâkimiyetinde olduğu asırlar boyunca uykuda kaldığı; 18. yüzyıldan itibaren özünü, kökenini, kimliğini hatırlayarak uyanışa geçtiği ve Osmanlı Devleti'nden "kurtulduğu" 19. asrın sonlarında *yeniden doğduğu* dur. Bu ifadeye yüklenen anlama bakıldığında bunun, millî bilinç yaratmak üzere yapay biçimde üretildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu tabir, 2-4 Nisan 2009 tarihlerinde Sofya Üniversitesi "Kl. Ohridski"de yapılan *Politik Mitoloji ve Tarih Uluslararası Konferansı*'nda bizzat Bulgar bilim adamlarınca tartışılmıştır; bk.: Ralitsa Kirilova, Martin Petrov, "Istoricheskiyat mit - instrument ili vrag na sotsialniya razum?" (Tarihsel mitos - toplumsal bilincin aracı mı, düşmanı mı?), *Sotsiologicheski problemi*, Sofia: Institut po Sotsiologiya pri BAN, 2009, kn. 1-2, p. 395.

geldiği 1878⁹ yılından “sosyalist ihtilâl”in yapıldığı 1944’e kadar ve 3- 1944 sonrası dönem¹⁰. Günümüz anlamıyla sosyolojik düşünceyi feodal döneme (10. yüzyıla) uzatmak zorlamalı bir çabadır. Buna ilâveten, Bulgaristan’da meydana gelen tarihsel değişiklikler dikkate alındığında farklı bir yaklaşım ihtiyacı doğmaktadır.

Bu ülkedeki sosyoloji çalışmalarını niteliksel analizini yapmak üzere bunları, kronolojik olarak üç bölüm halinde incelemek mümkündür: 1- sosyalist dönem öncesi: 19. yüzyılın sonlarından itibaren 1944’e kadar; 2- sosyalist dönem: 1944-1990 arası ve 3- son dönem çalışmaları: 1990’dan günümüze. İlk döneme tekabül eden çalışmalar, Bulgar aydınlarının toplumu inceleme ve bilinçlendirme yönündeki bireysel çabaları olarak nitelenebilir. Sonradan Bulgaristan’ın en önemli sosyalist aydınları ya da liderleri olarak anılacak kişiler, bu dönemde yetişmiş ve faaliyet göstermiştir. İkinci dönemde Bulgaristan’da sosyoloji kurumlaşmış, uzmanlık alanları artmıştır. Buna ilâveten özellikle 1970’lerde sosyoloji, belirlenen toplumsal hedeflere ulaşmanın bir aracı haline gelmiştir. Üçüncü dönem ise Bulgaristan’da “kamucu/toplumcu” idare biçiminin ortadan kalkmasıyla sosyolojinin de kendine yeni bir yön belirlediği ve halen yaşanmakta olan dönemdir.

19. Yüzyıl Sonlarından 1944’e Bulgaristan’da Sosyoloji Çalışmaları

Bulgaristan’da kurumsal sosyoloji çalışmaları, 1960’ların sonunda başlamıştır. Çoğu Bulgar sosyoloji tarihi eserleri 1970’lerde, sosyalist ideolojinin hâkimiyeti döneminde hazırlanıp neşredilmiştir. Bu dönemin yazarı olan Stavrov’a göre, üzerinden ancak 50 yıl geçmiş herhangi bir toplumsal olayın tarihini yazmak ziyadesiyle zordur, çünkü bu olay henüz “tarih”e dönüşmemiş sayılır. Bu sebeple ona göre prensipte, örneğin 1945 sonrası Bulgar sosyoloji çalışmalarının ancak tasvirini yapmak mümkündür¹¹. Stavrov, Bulgar sosyolojik düşüncesini ortaçağlarda başlatan, 19. yüzyıl Bulgar aydınlarının vatanperver ve

⁹ Bulgaristan’ın Osmanlı Devleti’nden otonom hale geldiği 1878 yılı, “bağımsızlığın” kazanıldığı tarih olarak kabul edildiğinden bir milât sayılmaktadır. Diğer yandan Bulgaristan “bağımsızlığını” 1908 yılında ilân etmiştir. Bu çerçevede Bulgar yazını ve söylemindeki tarihsel kavramlar ile kronolojide bir kanışıklık söz konusudur ki bu kanışıklık, sosyoloji tarihi eserlerine de yansımış / yansıtılmıştır.

¹⁰ M. B., B. S., “Razvitie na sotsiologicheskata misal v Balgariya” (Bulgaristan’da sosyolojik düşüncenin gelişimi), *Sotsiologicheski problemi*, 1980, kn. 4, p. 3-14.

¹¹ Boris Stavrov, “Tsenen opit za istoricheski analiz na sotiologiyata v Balgariya sled Vtorata svetovna voyna” (II. Dünya Savaşından sonra Bulgaristan’daki sosyolojinin tarihsel analizine kıymetli bir katkı), *Sotsiologicheski problemi*, 2004, kn. 1-2, p. 454.

hürriyetçi fikirlerini sosyolojik yaklaşıma dâhil eden “Bulgar sosyoloji tarihi” eserinin yazarıdır. Mensubu olduğu sosyalist dönem sosyologları kuşağı, Bulgar milletinin “kadim geçmişi olan büyük ulus” olduğu tezini destekleme, kuvvetlendirme çalışmalarına odaklanmıştır. Esasında ülkede daha 1930’larda I. Bulgar Devleti’ni sosyolojik yaklaşımla değerlendirme denemeleri yapılmıştır¹². Bulgaristan’da gündeme gelen bu milliyetçi toplumsal tarih tezleri esasında pek çok Avrupa ülkesinin bir uzantısı olmuştur. Bulgar aydınları örneğinde bu durum, milletlerinin uzak Hun geçmişini hatırlatıp, bu geçmişi yücelten eserler neşretmek olmuştur.

1970’lerde yazılan eserlere göre 18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış önemli din adamlarının yapıtları ve Bulgar din ve eğitim hayatına katkıları, ülkedeki sosyoloji tarihinin bir parçasıdır¹³. Yaşam biçimleri olan toplumu aydınlatma meşgalesini, günümüz anlamıyla “sosyolojik faaliyet”, “toplumsalcılık”, dolayısıyla “sosyoloji” olarak algılamak veya tanımlamak, 1970’lerin Bulgar sosyologlarının topluma bakışını kısmen yansıtmıştır. Ancak bu yöndeki bilgi / yorumlar, Bulgar sosyoloji tarihini etraflıca tanımaya yetmemektedir.

Avrupa’da sosyolojinin kurumsallaştığı 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya’da ve onun nüfuzuna giren devletlerde sosyalist fikirler yaygınlaşmıştır. Avrupalı aydınlar arasında topluma yaklaşım konusunda, II. Dünya Savaşından sonraki sosyalist-kapitalist ayrışmasına vardırarak kutuplaşma da oluşmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Bulgaristan, bağımsız bir devlet olmaya doğru yol almaktadır. 19. yüzyılda yaşayan Bulgar aydınlarının (ülkenin 20. yy. bilim adamlarının ön plâna çıkardığı) gündemi, Osmanlı Devleti’nden ayrılıp müstakil bir devlet kurmaktır. Daha doğrusu, 20. yüzyıl Bulgar tarihçi ve toplumbilimcilerince “sosyolojiye hizmet etmiş” olarak hatırlanmaya layık bulunan aydınların yaygın ortak özelliği, ihtilâlcî, bağımsızlık mücadelecisi olmalarıdır. Anılmakta olan diğer bazıları ise ülkenin eğitim hayatına katkı yapanlardır¹⁴. Siyasî koşulların hızla değiştiği bu dönemde Bulgar aydınları toplumsal düzeyde, yeni bir kimliğin inşa edilmesi için çalışmıştır: “bağımsız Bulgar milleti” kimliği. Bu

¹² Örn.: Nikola Aganski, “Istoriya na parvoto Balgarsko Tsarstvo ot sotsiologichesko gledishte” (Sosyolojik bakımdan I. Bulgar Devleti’nin tarihi), *Filosofski pregled*, 1935, kn. 5, p. 393-403.

¹³ Bk.: Boris Stavrov, *Istoriya na sotsiologiyata v Balgariya (Bulgaristan’da Sosyolojinin Tarihi)*, Sofia: Universitetsko Izdatelstvo “Stopanstvo”, 2004; *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal (Bulgar sosyolojik düşüncesi antolojisi)*, Mihail Bachvarov, Neli Bachvarova ve Yordan Batev (hzr.), v. I, Sofia: Nauka i Izkustvo, 1978.

¹⁴ Bk. Stavrov, *Istoriya na sotsiologiyata...*, s. 11 vd.

çabaları dış siyasî koşul ve gelişmeler ile halkın gündemini birleştirirken, bireysel düzeyde yeni bir maneviyatın benimsenmesine yönelik olmuştur¹⁵.

Bilimsel anlamda ise Bulgaristan'daki sosyoloji çalışmaları 19. yüzyılın başlarından itibaren 1970'lere değin hukuk, felsefe, iktisat bölümlerinin alt / yardımcı dalları olarak yürütülmüştür. Dersler anılan dallarda yetişmiş bilim adamları tarafından yapılmıştır. 20. yüzyılın başlarında ilk sosyoloji derslerinin Sofya Üniversitesinin Hukuk, Felsefe, İktisat Bölümlerinde, ayrıca Askerî Okulda okutulduğu belirtilmektedir¹⁶.

II. Dünya Savaşına kadar Bulgaristan'da çeşitli felsefî-sosyolojik eğilimler gündeme gelmiştir: Neo-Kantçı, Teolojik, Biyo-İrkçı, Freudçu, Halkçı, Tarımcı, Revizyonist, Marksist vs. Bu akımlar esasında, Bulgar aydın ve bilim adamlarının aldıkları eğitimin yahut tesirinde kaldıkları fikirlerin bir temsilidir. Zira sosyalizm ve Marksizm dâhil olmak üzere Bulgaristan'da gündeme gelen düşünsel eğilimler Avrupa kökenlidir. Nitekim 1970'lerin Bulgar sosyologları bu dönemde Batı Avrupa ülkeleriyle (Almanya, Fransa, İngiltere, İsviçre vs.) Rusya'nın etkisinde kaldığını açıkça ifade etmiştir¹⁷.

Örneğin Bulgar aydınları halkçı yaklaşımla, ülkelerine 1880-1890'larda iltica eden Rus halkçıları vasıtasıyla tanışmıştır. Tarihsel süreci Rus halkçı düşünürlerin idealist yaklaşımıyla açıklayan bu fikir akımının temsilcilerine göre tarihi dönüştürenler, köylülerdir. Halkçılar, ideoloji ve toplumsal düzen olarak sosyalizmin Bulgaristan'da uygulanamayacağını savunmuşlardır.

Bulgaristan'da Neo-Kantçılık 20. yüzyılın ilk on yılında yankı bulmuştur. Bu akımın Bulgaristan'daki temsilcisi ve Bulgarca sosyoloji literatürüne ilk kitaplardan birini kazandıran Al. Nedyalkov'tur (Sosyolojinin temel sorunları, 1908). Georg Simmel, Wilhelm Dilthey, Rudolf Stammler'in tesirinde kalan Nedyalkov bizzat, Marburg ekolünün felsefî-sosyolojik yaklaşımını benimsediğini belirtmiştir. Neo-Kantçı felsefeyi yegâne bilimsel sosyal kuram

¹⁵ 20. yüzyılın ikinci yarısında bu kimlik, Bulgar sosyoloji tarihi eserlerine de yansıyan siyasileşmiş bir Osmanlı karşıtlığı halini almıştır. Bu çerçevede Bulgar millî kimliğini oluşturmada Osmanlı ve Türk unsurunu (yaygın tabiriyle) "ötekileştirme"den faydalanılmıştır.

¹⁶ Sosyoloji derslerinin ilk okutulmaya başlandığı yıl konusundaki bilgiler çelişkilidir. Bunun daha 1880'lerde gerçekleştiği ifade edildiği halde Sofya Üniversitesi Felsefe Bölümü 1888'de, Hukuk Fakültesi ise 1892'de kurulmuştur.

¹⁷ Stoyan Mihaylov, Radi Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya u nas" (Bulgaristan'da sosyoloji ve sosyolojik araştırmalar), *Sotsiologicheski problemi*, 1969, kn. 1, p. 4, 6-7; Stavrov, *Istoriya na sotsiologiyata...*, s. 61.

olarak kabul eden Nedyalkov, Marksist felsefenin tarih yaklaşımı ile kapitalist toplum yapısı hakkındaki açıklamalarını tartışmıştır. 1912'de Evrim sosyolojisinin temelleri; Spenser'in sosyo-filozofik kuramının eleştirel incelemesi adlı kitabını yayınlamıştır. Bulgaristan'da Neo-Kantçılık I. Dünya Savaşı sonlarına doğru etkisini yitirmiştir¹⁸.

Marksist felsefe bu ülkede 19. yy. sonları ile 20. yy. başlarında gündeme gelmiştir. Buradaki Marksist düşüncenin ilk temsilcisi olarak, Dimitar Blagoev adlı fikir ve siyaset adamı anılmaktadır. Blagoev, Makedonya'da doğmuş, İstanbul'da ayakkabıcılık zanaatı öğrenmiş, kısa süre tütün işçiliği yaptıktan sonra eğitimini sürdürmek amacıyla Odesa'ya gitmiştir. Buradan Petersburg'a geçerek Doğa Bilimleri Bölümünde, ardından Hukuk Fakültesinde öğrenim görmüştür. Bu yıllarda Rus ihtilâlcî gençlik gruplarıyla, ayrıca Cenevre'deki Rus ihtilâlcileriyle temas etmiş, Marx'ın eserleriyle tanışmış; siyasî faaliyetleri sebebiyle 1885'te Rusya'dan sınır dışı edilmiştir. Bulgaristan'a dönerek çeşitli dergilerde yazılar yayınlamış, 1891'de Sosyalizm nedir ve ülkemizde yaygınlaşabilir mi? adlı ilk kitabını neşretmiştir. Blagoev, 1891'de kurulan ve 1919'da BKP adını alan Bulgar Sosyal-Demokrat Partisi'nin kurucusu olarak anılmaktadır¹⁹. 1891 sonrasında işçiler arasında sosyalist fikirleri yaymakla meşgul olan Blagoev'in asıl katkısı Marksist ve sosyalist felsefeye olmuştur. Fakat 1970'lerin Bulgar sosyologları onun, ülkedeki sosyolojik düşüncenin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu kabul etmişlerdir. Bu çerçevede Blagoev'in "Aile, ortaya çıkışı ve gelişimi" (1891); "Toplumsal hayatın eski temellerinin çözülüşü"; "İstatistiklerimiz ve fabrikalarımız"; "Zanaatkârlarımız" (1892); "Tarımcılarımız"; Sosyalizm ve şehir belediyeleri (1893); "Bütçemiz ve sosyalizm" (1894); "Ülkemizdeki mülkiyet dağılımına dair bazı istatistikler" (1897); "Köylüler ve sosyalizm" (1899); "Köylerde sosyalizm" (1911); "Komünizm ve devlet" (1919) başlıklı eserlerinin²⁰ Bulgar sosyolojik neşriyatına katkı sağladığı ifade edilebilir. Ancak Blagoev sadece, Bulgaristan'da sosyalist ideolojinin yaygınlaştırılması ve devlet siyasetine dönüşmesinde etkili olmuş bir şahsiyettir. Bu bakımdan 1970'lerde Bulgar sosyologlarınca kendisine yakıştırılan "sosyolog" vasfı yine bu dönemin özgün yaklaşımıdır.

¹⁸ *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal*, v. II, 1979, s. 14-15.

¹⁹ "Blagoev, Dimitar", *Kratka Balgarska Entsiklopediya (Kısa Bulgar Ansiklopedisi)*, Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1969, v. 1, s. 246-248.

²⁰ *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal*, v. II, s. 42-45.

20. yüzyılın başlarında Bulgaristan'da sosyalist felsefeyi farklı açıdan ele alan siyaset adamlarından biri de "geniş sosyalizm" akımının temsilcisi Yanko Sakazov'tur. 1970'li yıllarda bu eğilim "Bulgar sosyal-demokrat işçi hareketinin oportünist akımı"; Sakazov ise "revizyonist ve milliyetçi burjuva" fikirleri benimsemiş biri olarak tanımlanmıştır. Şumen (Bulgaristan)'de tüccar bir ailede dünyaya gelen Sakazov, liseyi Rusya'da tamamlamış, yüksek öğrenimi için Almanya, İngiltere ve Fransa'da bulunmuştur. Onun Marksizm anlayışı, Bernstein'nin, Kautsky'nin ve Neo-Kantçı yaklaşımların karmasıdır. Bulgar toplumunun yapısını inceleyen Sakazov'a göre, Marksist ideoloji, mümkün olduğunca geniş anlamda incelenmeli; "üreten geniş kesimlerin" menfaatini yansıtmalıydı. Bu çerçevede kapitalist toplumun sosyo-ekonomik yapısı, Marksist ideolojinin diğer yorumlarının aksine, tümünden ortadan kaldırılmamalı, değişime (revizyona) uğratılmalıydı. Sakazov'un başlıca eserleri, "Bulgar demokrasisi" (1900), "Bulgar sosyalizminin sorunları" (1904), Bulgaristan'ın yeni tarihine ve Bulgar sosyalistlerinin konumuna bakış (1906), Kendi tarihlerinde Bulgarlar (1922), "Ülkemizdeki toplumsal ve siyasî mücadelelerin neresindeyiz"; "Halk hareketleri ve suikastlar" (1923), Monarşi aleyhinde - cumhuriyet lehinde (1946)'dir²¹.

Bulgaristan'da 1920'li yıllarda yankı bulan bir diğer felsefî-sosyolojik akım, Freudçuluk'tur. 1970'lerde bu yaklaşımın ülkedeki en önemli temsilcisi olarak, felsefe, iktisat tarihi ve sosyoloji alanlarında çalışan ve 1930'ların sonunda ayrıca biyo-ırkçı kuramları benimsediği ifade edilen Ivan Germanov Kinkel gösterilmektedir. Rusya doğumlu olup Bulgaristan'a 1917 ihtilâli öncesinde yerleşen Kinkel, doktorasını 1911 yılında Zürih Üniversitesi'nin İktisadî Bilimler dalında tamamlamıştır. İnsanlığın iktisadî ve kültürel gelişiminin devrelerini tespit etmeye çalışan Kinkel, C. Lombroso'nun fikirlerinin tesirinde kalmıştır. 1931 yılında Kinkel, ülkede sosyoloji adına bir ilk olan Bulgar Sosyoloji Bilimi Cemiyeti (Balgarsko Nauchno-Sotsiologichesko Druzhestvo)'ni kurmuş ve bu Cemiyetin başkanlığını yapmıştır. Bilimsel toplantıların, sosyolojik tartışmaların düzenlendiği ve bazı eserlerin neşredildiği Cemiyet 1938 yılında kapatılmıştır. Diğer yandan Sofya Üniversitesi felsefe profesörleri D. Mihalchev (Felsefe incelemeleri dergisinin kurucusudur) S.

²¹ *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal*, v. II, s. 15-16.

Ganovski ve T. Pavlov gibi bilim adamları Kinkel'in düşüncelerine karşı eserler yayınlamışlardır²².

* * *

Fikir akımlarının Avrupa kökenli olmasına ilâveten 20. yüzyıl başlarına ait Bulgarca sosyoloji eserleri de yabancı yazarlardan çeviridir. İlk yerli sosyoloji kitapları, Sosyolojinin temel sorunları (Al. Nedyalkov) ve Sosyolojiye giriş'tir (1927, 1936)²³. Söz konusu alandaki makaleler ise Felsefe incelemeleri (1923-1949), İktisadî ve toplumsal siyaset arşivi (1925-1943) gibi bilimsel yayınlarda ayrıca, Yeni Toplum, Yeni Zamanlar, Demokratik incelemeler, Tarımcı düşünce ve pek çok başka popüler dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır²⁴. Başlıklardan, o dönemde sosyoloji ve sosyal psikoloji araştırmalarının, toplumsal yapının mahiyeti, felsefî eğilimler paralelinde sosyolojinin diğer bilim dallarıyla ilgisi, Rus ihtilâli, Rus ekonomisi, köy, moda, dedikodu, reklam, fahişelik gibi sosyal gerçekliklerle entelektüel, gelin, bekâr kadın, asker, yeni zengin, haylaz, dolandırıcı gibi toplumsal tiplere odaklandığı görülmektedir²⁵. Diğer bazı eserler başlıkları, "Din ve sosyoloji" (P. Velinov Misal (Düşünce) dergisi, 1898), Bulgaristan'daki gerçekliğin sosyolojik incelemesi (P. Darvingov, 1911), Din ve sosyoloji (A. Troyanopolski, 1936), Fahişelik ve fahişelikle mücadele (V. Zlatareva, 1936), "İktisat ve Sosyoloji" (T. Ganovski, Stopanski problemi (İktisadî sorunlar) dergisi, 1939), Sosyoloji ve biyoloji (T. Pavlov, 1940), "Ulus, kültür ve devlet" (Hr. Y. Todorov, God. na SU Yurid. Fak. (Sofya Üniv. ukuk Fakültesi Yıllığı), XXXII, t.y.)²⁶.

1944'e değin Bulgaristan'da sosyal bilimciler deneysel araştırmalarda en çok anket yöntemini kullanmıştır. Doğrudan sosyolojik araştırma amacını taşımayan bazı anketler de, 1970'lerde sosyolojiye katkı olarak anılmıştır: örneğin, "Halkın hukukî geleneklerinin derlenmesi ve incelenmesi" (Bobchev, 1882). Hukukçu ve sosyolog I. Yanulov, Sofya'daki matbaa işçilerinin çalışma

²² "Kinkel, Ivan Germanov", *Kratka Balgarska Entsiklopediya*, v. 3, p. 24-25; Mihaylov, Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya...", a.y.; *Antologiya na Balgarskata sotsiologichesk misal*, v. II, s. 21-22.

²³ Al. Nedyalkov, *Osnovnite problemi na sotsiologiyata*, Sofia, 1908; N. Aganski, *Vavedenie v sotsiologiyata*, Sofia, v. I, 1927; v. II, 1936.

²⁴ Sırasıyla: *Filosofski pregled*, *Arhiv za stopanska i sotsialna politika*, *Novo obshtestvo*, *Novo vreme*, *Demokraticheski pregled*, *Zemedelska misal*; Mihaylov, Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya...", a.s.; Stavrov, *Istoriya na sotsiologiyata v Balgariya...*, aynı sayfa; *Antologiya na Balgarskata sotsiologichesk misal*, v. II, s. 16.

²⁵ Bk.: Ek-1a, b.

²⁶ Mihaylov, Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya...", s. 6-8.

koşulları (1899-1900); öğrencilerin yaşam koşulları; Panagyurishte şehrindeki kilim fabrikası çocuk işçilerinin yaşam ve çalışma koşulları (1904); ayrıca gençlerin sağlık durumları, diğer mesleklerdeki işçilerin çalışma koşulları, iş kazaları; intihar (1927) konularında anketler yapmıştır. Yanulov iş hukuku, işçilerin sosyal güvencesi ve sendikaların rolü alanlarında makaleler yayınlamış; Yurtdışında ve Bulgaristan'da sosyal siyaset (1924) ise en önemli eseri olarak anılmaktadır²⁷.

Anket yönteminin Bulgaristan'daki diğer önemli örneği olarak Ivan Hadzhiyski'nin çalışmaları gösterilmektedir²⁸. Sofya Üniversitesinin Felsefe (1932) ve Hukuk (1936) Bölümlerinden mezun olan Hadzhiyski, 1930'dan itibaren Bulgar Komünist Partisi (BKP) üyesidir. Marksist sosyolog ve sosyal psikolog olarak anılan yazarın en meşhur eserleri, Halkımızın gündelik hayatı ve maneviyatı (1940); Halkımıza dair iyimser bir teori (t.y.), Nisan (1876) Ayaklanmasının psikolojisi (1943)'dir. 1930'larda Hadzhiyski onlarca köyü dolaşarak, esnafın, köylü insanların yaşam biçiminden hareketle Bulgar toplumunun psiko-sosyal tasvirini yapmaya çalışmıştır. Halkın maneviyatını bilimsel bir çerçeveye tanımlamaya çalışan Hadzhiyski Bulgarlar arasında başlıca üç özellik tanımlamıştır: köy meclislerinde temsil bulan kolektivizm; esnaf ve zanaatkarların yansıttığı bireycilik ve çorbacılar ile kapitalistlerin örneğini oluşturdukları bencillik. Hadzhiyski millî karakter, millî duygu ve millî bilinci geliştirmeyi ve Bulgar toplumunda 1930'lu yıllarda görülen moral düşüklüğünü düzeltmeyi amaçlamıştır. Diğer yandan tasvirleri Bulgar sosyolojisi, sosyal psikolojisi, folkloruna önemli katkı sağlamıştır²⁹.

Netice olarak Bulgaristan'da 1944 öncesi sosyoloji kurumsal hale gelmemiş olmakla birlikte, sosyolojinin ne olduğuna dair Avrupa fikir akımlarından bağımsız yerel bir yaklaşımın gelişmemiştir. Bununla birlikte, felsefe, hukuk, iktisat, siyaset dallarında emek veren bilim adamlarının o dönemki Bulgar toplumunu resmeden kesitler yakaladıklarını ve yaptıkları tespitlerle sonradan faydalanabilecekleri bir nevi arşiv oluşturdukları söylenebilir. Diğer yandan işçi

²⁷ *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal*, v. II, 1979, s. 16-17, "Yanulov, Iliya Dimitrov", *Kratka Balgarska Entsiklopediya*, v. V, p. 553.

²⁸ Sırasıyla: *Bit i dushevnost na nashiya narod, Optimistichna teoriya za nashiya narod*. Hadzhiyski'nin eserleri 1990'ların toplumsal çöküş koşullarında yeniden yayınlanmıştır; Stavrov, *Istoriya na sotsiologiyata v Balgariya*, a.s.; "Sotsiologiya", *Entsiklopediya Balgariya*, v. 6, Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1988, p. 344-345.

²⁹ Mihaylov, Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya...", p. 8-9; *Antologiya na Balgarskata sotsiologicheska misal*, v. II, s. 347 vd.

sınıfı ve genç neslin durumu araştırılarak, elde edilen sonuçların iş kanununda yapılacak düzenlemelerde esas alınması kayda değerdir.

Bulgaristan'da Sosyalist Dönem ve Sosyoloji (1944-1990)

Bulgar tarihinde II. Dünya Savaşının sonu bir dönüm noktasıdır. Bulgaristan, yarım asra yakın süreyle Avrupa devletlerinin birbirinden farklı siyasî tesirleri arasında bocalamış, bunların rekabetine konu olmuştur. 1945 yılında ise kesin olarak Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna girmiştir. Bu sadece yönetim ve dış siyaset değil, savunma, ekonomi, eğitim, kültür, bilim vs. - hayatın tüm alanlarını kapsayan bir Sovyet nüfuzu olmuştur.

Ülkede 1945'te işbaşına gelen tek parti (BKP) iktidarının ilk yılları 1956'da, "şahsiyete tapınma" (cult of personality) dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu ifade esasında Sovyetlerde, 1953'te vefat eden Stalin'in baskıcı iktidarını eleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Fakat siyasî hayatının SSCB'yle paralellik arz etmesi ve dönemin lideri Valko Çervenkov'un aynı tavrı benimsemiş olmasından aynı ifade, Bulgaristan'da da gündeme gelmiştir. Söz konusu yıllarda ülkede sağ ya da sol görüşlü olmak bir yana, salt Sovyetlerin Bulgaristan'a yönelik siyasetine karşı çıkmanın bedeli, pek çok aydın için hapsedilmek olmuştur. Bunun sonucunda SSCB aleyhtarı olan kesim tasfiye edilmiş; Bulgar ekonomisi tarım ve turizme daha elverişli olduğu halde ağır sanayi ekonomisi olarak düzenlenmiş; eğitim ve kültür politikaları Sovyetlerin kontrolünde belirlenmiş vs. 1956 sonrasında SSCB ve diğer sosyalist ülkelerde topluma baskı siyaseti yumuşatılmış, Batılı ülkelerle siyasî ilişkiler kurulmaya başlanmıştır³⁰. Dolayısıyla 1956 tarihi, sosyalist tarihçilerce de ifade edildiği gibi, Bulgar tarihinde ikinci dönüm noktası olmuştur.

Diğer yandan savaş sonrası yıllarda tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'da da toplumsal ve ekonomik yaralar sarılmıştır. 1950'lerden itibaren ülkede tarım ve sanayi desteklenmiş, yol, fabrika, barajlar inşa edilmiş; toplumun birincil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim yapılmıştır. Sağlık, eğitim hizmetlerini karşılayacak okul, hastane, sağlık merkezleri tesis edilmiş; 1970'lere uzanan imar çalışmalarıyla şehir ve köyler yenilenmiştir. Bu dönemde ayrıca, yeni bir insan tipinin yetişmesi öngörülmüştür - çalışkan, disiplinli,

³⁰ Stoyan Mihaylov, *Sotsiologiyata v Balgariya sled vtorata svetovna vojna (II. Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da sosyoloji)*, Sofia: IK M-8-M, 2003, p. 34.

bilinçli, ahlâklı, “sosyalist düzen bireyi”. Esasında bu öngörü, Sovyet tipi insan yaratılması hedefinin Bulgaristan’daki timsali olmuştur. Rusya’da 20. yüzyılın ortalarında devletin ideolojisi haline gelen Marksizm-Leninizm gelişmiş bir sosyalist toplumu yaratmanın peşindedir. Bunun yolu ise, bu toplumun kurgulanan özellikleriyle uyumlu bireylerin yetiştirilmesidir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan’da sosyoloji bilimi bu hedefi gerçekleştirmenin aracı olarak algılanmış ve “göreve çağrılmıştır”. 1945 sonrasında, evvelce gündeme gelen tüm felsefi-sosyolojik akımlar tasfiye edilmiş, Marksist-Leninist yaklaşım sosyal bilimlerde yegâne anlama ve açıklama biçimi ilân edilmiştir. 1888’den 1976’ye değin ülkenin tek akademisi Sofya Üniversitesi’nde sosyal bilimler alanında sadece felsefe, tarih ve pedagoji eğitimi verilmiştir. 1976 yılında Tarih ve Pedagoji Fakülteleri kurulurken Felsefe Fakültesinde ilk olarak Psikoloji ve Sosyoloji bölümleri açılmıştır³¹. Dolayısıyla anılan felsefenin yaygınlaştırılmasını sağlayacak öğretimin yapıyor olması, 1945 sonrasında yeterli sayılmış görünmektedir.

Bu, II. Dünya Savaşına değin bireysel çabalar sonucunda da olsa sosyolojiden haberdar olan, sosyalist (toplumcu) bir ülke için umulmadık bir tarihî seyirdir. Dönemin Bulgar yazınında bu durum, “...1956 yılı itibariyle bilimsel alandaki dogmatik öğelerin bertaraf edilmesine müsait koşulların (ancak) oluşması...” ile açıklanmıştır. Ülkede dogmatizmin 1956 ortadan kalkmasıyla (kullanılan ifadeler gereğince nispeten “ılımlı”) Marksist-Leninist normlar, devlet yönetiminde ağırlığını koymuştu. Toplumbilimin gelişmesine işte bu normlar sayesinde müsait bir ortam oluşmuştu³².

Aynı kaynaklara baktığımızda, 1956 sonrasında Bulgaristan’da sosyoloji, pek çok parti ve devlet belgesiyle, “felsefeden bağımsız, toplumu inceleyen bir bilim dalı” olarak kabul ve tasdik edilmişti. Söz konusu belgelerde ayrıca sosyolojinin “...sosyal süreçlerin doğru şekilde yönlendirilmesi...” hususundaki önemi vurgulanmıştı³³. Bu bakımdan Bulgaristan’da sosyoloji; Stalin’in vefatından, “şahsiyete tapınma” geleneğinin eleştirilmesinden, bireyler üzerindeki baskıcı siyasetin hafifletilmesinden sonra, BKP’nin ve devletin bu konudaki onayını bildiren belge / belgeler yoluyla meşruiyetini kazanmaya

³¹ Sofya Üniversitesi’nin tarihçesi için bk.: Çevrimiçi: http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/fakulteti/filosofsk_i_fakultet/istoriya (7Aralık 2009’da girildi).

³² “Sotsiologiya”, *Entsiklopediya Balgariya*, v. 6, p. 345.

³³ “Sotsiologiya”, a.y.

başlamıştı. Diğer bir ifadeyle ülkenin iç siyasetindeki genel yumuşama, sosyolojinin “doğuşuna” elverişli ortam hazırlamıştı. Fakat bu, sosyal süreçleri yönlendirmenin aracı ya da bu girişime yardımcı olacak, BKP'nin ihtiyaçlarını yerine getirecek bir sosyolojinin doğuşuydu.

Yine de bu ifadeler ya da yorumlar, Bulgar sosyolojisinin bağımsız bir bilim dalı olarak kurumlaşması için neden 1957'ye değil de 1976'a dek beklendiğini açıklamamaktadır. Dolayısıyla, sosyalist dönemde ülkedeki toplumbilim çalışmalarının “dogmatizm”den ayrıca (ideolojik yaklaşım bir yana) “norm”lardan nasibini almış görünmektedir.

Diğer yandan 1956 yılının özelde sosyoloji açısından önemi, dönemin Doğu bloğu ülkelerinin ilk kez Amsterdam'da yapılan Dünya Sosyoloji Kongresine katılmış olmalarıdır. O döneme dek Marksist-Leninist felsefeyi ve dolayısıyla bilim dalı olarak felsefeyi ön plânda tutan sosyalist ülkeler, bu Kongre sonrasında yeni kararlar almıştı. Batılı ülkelerle ilişkilerin kurulmaya başlanması, diğer işbirliği alanlarına ilâveten, uluslararası bilim ve kültür teşkilâtlarına katılımı gerekli kılmıştı. O dönemde aday bir ülkenin, bu teşkilâtlardan biri olan Uluslararası Sosyoloji Birliği (kuruluşu 1949)'ne katılım şartı, bir Sosyoloji Cemiyetine sahip olmasıydı. Bu sebeple SSCB'de ve Bulgaristan dâhil, diğer Doğu bloğu ülkelerinde Amsterdam'da yapılan Kongreyi takiben Sosyoloji Cemiyetlerinin kurulması kararlaştırılmıştır³⁴. Maksat, Batılı ülkelerle işbirliği alanlarının yaratılmasıydı. Ancak asıl amacın Stalin döneminde eleştiri odağı olan Doğu bloğu devletlerinin, Batılı ülkelere farkı, yerilecek bir eksiğinin bulunmaması, yani bir nevi itibar kazanmak olduğunu düşünmemek elde değildir. Bunu, tüm sosyalist devletlerin aynı anda, aynı kararı almasından, ayrıca, ülke içi (yeni, ılımlı Marksist-Leninist) dinamiklerden bağımsız olarak hareket edilmesinden anlıyoruz. Dolayısıyla 1956 sonrasında Bulgar sosyolojisi, devletlerarası işbirliği ya da rekabetin yansıdığı bir alan olmuştur.

1959 yılında Bulgar Bilimler Akademisinin de desteğiyle, Bulgar Sosyoloji Cemiyeti tesis edilmiştir. Cemiyet derhal, Uluslararası Sosyoloji Birliği üyeliğine başvurmuş ve aynı yıl üyeliğe kabul edilmiştir. Vakit kaybetmeden gerçekleştirilen diğer etkinlik, sosyolojik araştırmaların yöntemleri ve örgütlenmesi konusunda bir konferansın düzenlenmesi olmuştur (1961).

³⁴ Mihaylov, *Sotsiologiyata v Balgariya sled vtorata svetovna voyna*, p. 34-35.

Uygulamalı sosyoloji bağlamında Bulgar Sosyoloji Cemiyeti ilk olarak, Bulgar toplumunda dindarlık oranını ölçme araştırması yapmıştır (1962). İkinci araştırmanın konusu, yeni iktisadî düzenin yönetim biçimi olmuştur (1966)³⁵. Yani Bulgar Sosyoloji Cemiyeti öncelikle, Marksist felsefenin dışladığı din olgusunun yaygınlığını ölçmüştür. 1960-70'lerde Bulgaristan'da kiliseye gitmek resmen yasaklanmasa da, bireylere propaganda yoluyla benimsetilen davranış kalıpları neticesinde, hoş karşılanmamaya başlamıştır. Bulgar asıllı vatandaşların yanı sıra diğer nüfusun dini hayatı da gözlemlenmiştir. Örneğin ülkedeki Müslüman nüfusun dinî ibadetlerini yerine getirme oranı yıllara göre takip edilerek sonuçlar kitaplaştırılmıştır. Bu yayınlarda ibadet etme oranının azalması, "gelişme, ilerleme, modernleşme" olarak tanımlanmıştır³⁶.

Bu bakımdan 1960'lara geldiğinde ülkedeki sosyoloji çalışmaları dış dünyada, Batılı ülkelere nezdinde kendini tanıtmaya ve kabul ettirme amacını taşıırken; içeride bireylerin, toplumun; "sosyalist" dünya görüşünü benimsemesini sağlayacak, amaca ulaşmanın yolunu gösterecek "ön-araştırmalar" mahiyetinde olmuştur. Bu noktada, 1962'de yapılan incelemenin sonuçlarının 1968'de "Bulgaristan'da dinin üstesinden gelme süreci" adlı eserde yayınlanması bu mahiyetin teyididir.

1967 yılında BKP'nin Merkez Komitesi yönetimi, sosyolojik araştırmaların düzenlenmesi, deneysel sosyoloji veri sistemi ve sosyolojik sonuçlar konusunda bir karar almıştır. Bununla toplumbilim, sosyal olayları yönlendirmenin bir vasıtası olduğu yaklaşımı resmileşmiştir. Bir yıl sonra (1968) Bulgar Bilimler Akademisi bünyesinde Sosyoloji Enstitüsü kurulmuş ve burada günümüzde de yayınlanmaya devam eden Sosyolojik problemler (Sotsiologicheski problemi) adlı dergi yayınlanmaya başlamıştır. 1969'da Bulgar Sosyoloji Cemiyeti, "Bulgar Sosyoloji Birliği"ne dönüşmüştür³⁷.

1970'ten itibaren başkentteki çeşitli kamu ve siyaset kuruluşlarına bağlı olan 12 sosyolojik merkez; tüm idarî bölgelerin merkez şehirlerinde sosyolojik cemiyetler kurulmuş ve büyük işyerlerinde sosyolog kadroları açılmıştır. Ancak bu döneme kadar sosyologların yetişmemiş olmasından açık, psikoloji ve felsefe mezunlarının istihdamı ve sosyoloji kurslarının düzenlenmesiyle kapatılmıştır.

³⁵ Mihaylov, a.y.

³⁶ Bk.: Ali M. Aliev, *Formirano na naučno-ateistichen mirogled u Balgarskite Turtsi (Bulgaristan'da Türklar arasında bilimsel-ateist dünya görüşünün yaygınlaşması)*, Sofia: Partizdat, 1980.

³⁷ Mihaylov, *Sotsiologiyata v Balgariya sled vtorata svetovna voyna*, p. 35; "Sotsiologiya", *Entsiklopediya Balgariya*, v. 6, p. 345-346.

1968-1969 öğretim yılında Sofya Üniversitesinin Felsefe ve İktisat Bölümlerinde Sosyoloji yan dal olarak okutulmaya başlanmıştır³⁸. Görüldüğü üzere 1960'ların sonunda Bulgaristan'da bir "sosyoloji seferberliği" yürütülmüştür. Fakat "sosyolog" kadrolarının yetersizliğine rağmen bağımsız bir Sosyoloji Bölümünün kuruluşu, 1976'ya ertelenmiştir. Dolayısıyla sosyoloji bilimini (özellikle, sosyal olayları yönlendirmek üzere) önemseydiği halde BKP, bunun felsefeden bağımsız okutulmasını tercih etmemiştir.

Diğer yandan Bulgaristan'da sosyolojinin kurumlaşma seyri SSCB ile aynılık arz etmiştir. Örneğin SSCB'de de sosyolojinin kurumlaşması adına atılan ilk adım, (yine) 1968'de, Rus Bilimler Akademisi'ne bağlı Felsefe Enstitüsü bünyesindeki "Uygulamalı Sosyolojik Araştırmalar Bölümü"nü bağımsız bir "Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Enstitüsü"ne dönüştürülmesi olmuştur. Bu birim sonradan "Sosyoloji Enstitüsü" adını almıştır. Sovyetlerde ilk olarak 1950-1960'lı yıllarda Ekaterinburg, Moskova, Leningrad ve Novosibirsk'te sosyoloji merkezleri kurulmuş³⁹; toplumbilimin üniversitede bağımsız bir dal olarak kurumlaşması ise 1980'leri beklemiştir⁴⁰. Bu noktada Bulgaristan ve SSCB'de sosyolojinin nispeten geç kurumsal hale gelmesi, yapılan araştırmaların niteliği yerine, ülke yönetiminin topluma ve onu konu edinen bilime yönelik tavrını yansıtmıştır.

Bu çerçevede 1970'lerden 1989'a dek Bulgaristan'da sosyoloji çalışmaları, toplumda geniş bir orta sınıfı yaratmak, köy ile şehir arasındaki farkı azaltmak, bedenen sağlıklı, güçlü; eğitim bakımından donanımlı bireyler yetiştirmek; elit bir aydın tabakaya sahip; çalışan işgücünün ise kalifiye olduğu bir toplum meydana getirmek yönünde olmuştur. Kurallara saygılı, disiplinli bireylerin; kontrollü bir şekilde "doğru" yola yönlendirilmiş bir genç kuşağın vizyonu geliştirilmiştir. Toplumun geleceği ve 2040'daki nüfus oranının hesaplanması, kapsamlı bir inşaa sürecinin varlığına bir diğer göstergedir. İleriye dönük bu tasarıların, asırlar öncesinde kalan köklere dayandırılması ayrıca önemsenmiştir. 1981 yılında Tuna Bulgar Devleti'nin kuruluşunun 1300. yıldönümü ülkenin tek

³⁸ A.y.

³⁹ Rus Bilimler Akademisi Sosyoloji Enstitüsü tarihçesi için bk.: Çevrimiçi: <http://www.isras.ru/History.html> (7 Aralık 2009'da girildi).

⁴⁰ Örneğin ülkenin en eski üniversitesi olan Moskova M.V. Lomonosov Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesine bağlı "Ortak sosyoloji laboratuvarı", "Köylü gençlerin sorunlarını inceleme gurubu", "Sosyal araştırmalarda uygulama yöntemleri kürsüsü" gibi birimler 1960'lardan itibaren faaliyet göstermiş, 1989 ise ilk olarak Sosyoloji Fakültesi kurulmuştur. Bk.: Çevrimiçi: <http://www.socio.msu.ru/?s=main&p=history> (8 Aralık 2009'da girildi).

sosyoloji süreli yayınında (Sotsiologicheski problemi) kutlanırken, önceki yıllara ait “kadim devlet geleneği, medenî; ileri toplum” anlayışı devam ettirilmiştir. Diğer yandan, 19. yüzyıl sonlarındaki “Bulgar Rönesansı” döneminde gündeme gelen millî Bulgar kimliği oluşturma süreci 20. yüzyılın ikinci yarısında da sürdürülmüştür⁴¹.

Dönemin sosyologları, eserleri yoluyla “sosyalist birey ve toplum modeli”ni oluşturmak ve propaganda faaliyetiyle bunu yaygınlaştırmak görevini üstlenmiştir. 1990'larda çoğu Bulgar toplumbilimci geçmişte kaldıysa da, bu konularını eleştirmiştir. Diğer yandan varlıklı bireylerin aleyhine ve zorlamalı, “devletin yaptırımıyla ilerleyen” bir süreç olmakla birlikte 40 yıl gibi kısa sürede, geniş bir orta sınıf yaratılmıştır. Bazı ithal gıdaların pazara sadece yılbaşı gibi özel zamanlarda ve sınırlı miktarda sunulduğu sosyalist ekonomide her şeye rağmen toplum, işsizlik, maaşsızlık, evsizlik ve açlık gibi durumları, ender istisnalar haricinde, yaşamamıştır. Bu sebeple 1990'ların ilk yarısında gittikçe fakirleşen aynı geniş orta sınıf, sosyalist düzenin bu “asgari” nimetlerine özlem duymuştur.

Son Dönem Çalışmalar (1990'dan Günümüze)

1990'lar Bulgaristan için hayli sancılı yıllar olmuştur. “Demokrasiye geçiş” dönemi olarak adlandırılan ve bazı ülke aydınlarınınca halen tamamlanmadığı ifade edilen düzen değişikliğinin büyük umutları, büyük hüznere dönüşmüştür. Özellikle ekonomik alanda yaşanan sorunlar, tüm topluma yayılan derin bir açmaz yaratmıştır. Yeni dönemin ilk yıllarında 1950'lerde kamulaştırılan mülkiyet yeniden özelleştirilmiştir. Fakat bu uygulamanın usulsüzce yürütülmesi, küçük bir kesime haksız kazanç sağlamış; sosyalist dönemde sağlanan eşit imkânlar bir anda kaybolmuştur. Yüksek dış borç, hemen tüm alanlarda üretimin durması gibi sebeplerle yaşanan ekonomik durgunluk vurgunculuğa, güçlü olanın hayatta kalması kuralının işlemesine yol açmıştır. Böylece birden zenginleyen küçük bir sınıfa karşın merkezî ısınma ücretini karşılayamayacak derecede yoksullaşan geniş bir kesim oluşmuştur. İşsizliğin ve pahalılığın aniden artmasına mukabil alım gücünün azaldığı, sağlık ve eğitim sistemlerinin zayıfladığı; özellikle gıda sektörünün sekteye uğradığı bu dönemde, beyin ve işgücü göçüne ilaveten doğum oranlarında büyük düşüş yaşanmıştır. 1989'un sonlarına değin ekonomik sıkıntıdan bihaber yaşayan

⁴¹ Bu dönemde yayınlanan bazı eser başlıkları için bk.: Ek-2.

bireylerin, yeni dönemin çetin koşullarına ilk tepkisi içe kapanma olmuştur. Bu tepki, yaygınlaşan fakirlik ve çaresizliğe ilâveten toplumda “derin yalnızlık” duygusunun yerleşmesine yol açmış ve 1990’ların ikinci yarısında toplumsal yardımlaşma neredeyse ortadan kalkmıştır.

Ülke koşullarının ve toplumsal sorunların değişmesi, en önemlisi de tek parti döneminin sosyoloji üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesiyle Bulgar sosyoloji çalışmaları alanında da yeni bir yön belirleme ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde, bundan evvel yürütmek zorunda bırakıldıkları çalışmaların muhasebesi ve eleştirisini yapabilmenin, Bulgar sosyologları için “kendini aynada görebilme” bağlamında bir fırsat olduğu akla gelmektedir. Diğer yandan ülkede yaşanan ve “bunalım” niteliğinin yetersiz kaldığı toplumsal çöküşün ağırlığı, Bulgar sosyologlarının, yaşanan sorunlara nüfuz etme ihtiyacı duymalarına yol açmıştır.

1990’lara dek büyük işyerlerinde istihdam edilen sosyologlar da bu çöküşten, bizzat işsiz kalarak nasiplerini almıştır. İlgili dönemde yerel sosyoloji birlikleri feshedilmiş ya da pasifleşmiştir. Tüm topluma yayılan aynı sorunlar sebebiyle sosyologlar da manevî, ekonomik ve meslekî bakımlardan hayli güç duruma düşmüşlerdir. Bunlardan ancak küçük bir kısmı sosyolojik araştırma şirketlerine yöneldiklerinden “hayatta kalma” şanslarını artırabilmiştir.

Çoğu Bulgar sosyolog, sosyalist ideolojiye hapsedilmişliğin yükünü 1990’lar öncesinde bizzat taşıdığı halde⁴², sosyolojiye ve konusuna olan yaklaşım, tarihsel ve sosyal koşullara paralel değişebilmiştir. Temel sosyal sorunun hayatta kalıp karnını doyurabilmek olduğu Ocak 1991’de bazı Bulgar sosyologları toplumbilimden bahsetmenin, adeta suçlanmayı göze almakla bağdaştırılabileceğini dile getirmiştir⁴³. Bu tarihte bir araya gelen ülkenin önde gelen toplumbilimcileri o anda sosyoloji alanındaki ilk hedefin, onu içten değişime uğratarak muhafaza etmek olduğunu tespit etmiştir. Bu çerçevede, yeni dönemde en çok sosyolojik bilgiye ihtiyaç duyulduğu ve bu bilgiyi üretecek devlet kurumlarının işlevsiz kaldığı halde, basında, (profesyonel olmayan) bazı özel araştırma gruplarınca sağlanan bilgilere ilgi duyulduğu

⁴² Mincho Draganov vd., “Balgarskata sotsiologiya v novite istoricheski usloviya” (Yeni tarihsel koşullarda Bulgar sosyolojisi), *Sotsiologicheski problemi*, 1991, kn. 3, p. 3; Svetla Koleva, *Sotsiologiyata kato proekt, Nauchna identichnost i sotsialni izpitaniya v Balgariya 1945-1989 godina (Bir proje olarak sosyoloji, 1945-1989 yılları arasında Bulgaristan’da bilimsel kimlik ve sosyal sorunlar)*, Sofia: Pensoft, 2005.

⁴³ Draganov vd., “Balgarskata sotsiologiya v novite...”, a.s.

belirtilmiştir. Toplantıda bir yandan sosyolojinin ve sosyologların emeğine yeniden değer katma ihtiyacı gündeme getirilmiştir. Diğer yandan, üzerinde asıl durulması gereken meselenin, toplumun yaşadığı fikir karmaşası olduğu belirtilmiştir. Bu karmaşanın ülkede artan siyasi kutuplaşmadan kaynaklandığı ve yeni oluşan sorunların sosyolojik bilgi alanına da olumsuz yansıdığı tespit edilmiştir⁴⁴.

Aynı toplantıda sosyalist dönemde sosyolojinin, toplumsal pratiklerle iletişim kurma yoluyla değil de, iktidar ile yapılan “menfaat” evliliği sonucunda şekil aldığı ve bunun yıllar boyunca bir devlet sırrı olarak saklandığı itiraf edilmiştir. Bu sebeple Bulgar sosyolojisinin kuramsal içerik bakımından hayli fakir kaldığı, topluma yarar sağlayacak yerde idarecilerin çıkarlarına hizmet ettiği belirtilmiştir. Diğer yandan tüm yazarların Marksizm’e geleneksel olarak itibar etmeleri zorunluluğuna karşın, uygulamalı sosyolojik incelemelerde Marksist yöntemlerin izlerine rastlanmadığı dile getirilmiştir. “Görüşlerin sosyolojik çoğulluğu” ortamında sosyologların “partinin yegâne fikrine” bağlı kalmaları sonucunda ayrıca, ülkenin öncü toplumbilimcilerin birbirleriyle diyalog kurmaz, hatta kuramaz hale geldiğine bir başka sorun olarak işaret edilmiştir.

Aynı konuşmalarda Bulgaristan’daki toplumsal hayatın geçmiş değil de, şimdiki durumuyla hiç keşfedilmediği ve esasında 1990’lara kadar sürdürülen sosyoloji anlayışının “bilimsel” olmadığı ileri sürülmüştür. Ülkede bir sosyologlar topluluğunun gerçekte var olmadığı ve asıl büyük sorunların yeni yeni gündeme geleceği de ifade edilmiştir⁴⁵.

Bu sebeplerle bundan böyle yürütülecek çalışmalarda sosyolojinin ve sosyologların öncelikle, Bulgar toplumunun kendini tanıma sürecini destekleyip beslemeye yönelmesi gerektiği belirtilmiştir. Yeni döneme geçiş koşullarında ilk elde, “totaliter” döneme ait tecrübeleri, küçümsemeden ve yok saymadan, derinlemesine değerlendirilmeliydi. Buna ilâveten, artık bakış açılarının çoğalacağı umularak toplantıda, sosyolojinin konusu ya da konularına yönelik hassasiyetin de artacağından söz edilmiştir⁴⁶.

Toplantıya katılan bazı sosyologlar yıllardır “propagandist” olmanın ve sosyalizmin inşasına hizmet etmenin, eleştirel tavır takınamamanın baskısı

⁴⁴ Draganov vd., “Balgarskata sotsiologiya v novite...”, s. 4-5.

⁴⁵ A.e., s. 6-7.

⁴⁶ A.e., s. 15-16.

altında kaldıklarını, toplumsal gerçekliğin ciddi sosyolojik değerlendirmelere tabi tutulmadığını paylaşmıştır. Ayrıca özellikle ülkedeki tek sosyoloji süreli yayını olan “Sotisologicheski problemi” dergisinin bundan böyle gerçekleri denetleyen bir yüksek merkez olmaktan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir.

Bu konuşmalarda sosyoloji, toplumda daha yüksek bir kültürün/bilincin mevcudiyeti olarak tanımlanmış ve bu bilimin kalıcı olabilmesi için sosyologların toplumsal hayatla ve kültürle temas kurmaları gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan İngiltere’de sosyolojik bilginin üretiminden açıkça bahsedildiği; Batı’daki tecrübelerin sosyolojinin bir “değerler yaratma” geleneği olduğu hatırlatılarak, bundan böyle asıl bu tarz yüksek profesyonelliğin amaçlanması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu noktada sosyologların maaşlı memur olmadıkları, kurum yönetimlerinden emir almadıkları, sosyolojik eserlerin kurum ya da kuruluşların “yayın organları” olmadığı koşullarda çalışmaları gerektiği; sosyolojik üretimin profesyonelleşmesi için özelleştirilmesi gerektiği ve toplumbilimcilerin, ürettikleri sosyolojik bilginin sağlayacağı gelirden pay almaları gerektiği ifade edilmiştir⁴⁷.

Ülkede 1990’ların bunalım koşullarında, mevcut sorunların suçluları aranırken, siyasî liderleri ve uygulamalarıyla sosyalist dönem, adeta “moda” haline gelen bir tutumla topyekûn eleştirilmiş, dışlanmış, yok sayılmıştır. Bulgar sosyologlarının bu konuşmalarını değerlendirirken bu tutumun mutlaka olumsuzu arayıp bulacağı, dolayısıyla yukarıdaki ifadelerin tarafsız olmadığı akılda tutulmalıdır.

Bulgaristan’da bu tartışmaların gündeme gelmesinden sonraki sosyoloji çalışmaları hakkında, ülkedeki tek toplumbilim süreli yayını olan Sotisologicheski problemi dergisindeki, 1990’lar ve 2000’lerin başlarındaki seçme başlıklarına göz gezdirerek kabaca fikir edinmek mümkündür⁴⁸. İlk siyasî ve sosyo-ekonomik sarsıntıların hissedildiği 1990 yılından sonra, toplumbilim çalışmaları yeni dönemin beraberinde getirdiği sorunları incelemeye yönelmiştir. Sosyalist düzenin muhasebesi yapılırken, özelleştirmenin genel seyrine ve bunun eski köy-tarım yapılanmasına etkileri araştırılmıştır. Diğer yandan sosyoloji çalışmaları, emeklilik maaşları, evlilik-boşanma sorunları,

⁴⁷ A.e., s. 18, 21-22.

⁴⁸ Bk.: Ek-3. Dergi halen yine Bulgar Bilimler Akademisi (Çevrimiçi: <http://www.bas.bg/>)’ne bağlı olan Sosyoloji Enstitüsü’nce yılda 4 sayı olarak yayınlanmaktadır. 1991 yılından itibaren neşredilen sayılara Central and Eastern European Online Library’nin (Çevrimiçi: <http://www.ceeol.com/>) sayfasından erişilebilmektedir.

dilencilik, intihar gibi 1990'lardan günümüze gelen bir dizi bireysel soruna odaklanmıştır.

Bulgaristan 1997'de AB adayı, 2004'te AB üyesi ve NATO üyesi, 2007 yılında ise AB tam üyesi olmuştur. Bu çerçevede 2000'li yılların başında Avrupa kimliği, Avrupa topluluğu, Avrupa'da güncel sorunlar ve sosyolojik akımlar, eğitim düzeni; Bulgaristan'ın AB'ye katılımından dolayı yeni gündemler: Avrupa'daki "Bulgaristan" imajı, gençlerin karşılaştığı yeni olanaklar ve sorunlar, Bulgaristan'ın, Avrupa Birliği tarafından maddi destek sağlanan bölgelerde meydana gelen değişimler, Bulgar eğitim sisteminin AB'ye uyarlması vb. konularda incelemeler yayınlanmıştır.

Ülkedeki özelleştirme ve yeni iktisadî düzen çerçevesinde diğer Avrupa ve Doğu bloğu ülkelerinde yaşanan yenileşme ve değişim süreçlerini örnekleyen yabancı yazarların makalelerine ilgi gösterilmiştir. Diğer yandan Bulgaristan, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin hız kazandığı 1990'ların sonlarında, küreselleşme söyleminin yaygınlaşmasıyla da karşı karşıya kalmış ve pek çok ülkede yaşanan yerel/küresel ikilemini yaşamıştır. Bu çerçevede 2000'li yıllarda küreselleşme ve millî kültür, bireysel kimlik-millî kültür-küreselleşme üçgeni ve sorunları da araştırma konusu olmuştur.

Ayrıca, küreselleşme koşullarında milliyetçiliğin yeniden gündeme gelmesi, 19. yüzyılın başlıca sosyolojik kuramlarının yeniden ele alınmasına yol açmıştır. Bu sebeple Bulgaristan'da Weber'in yeni dönemdeki yorumlanışı; Fransız sosyolojik yaklaşımı gibi konularda yabancı yazarların incelemeleri yayınlanmıştır. Diğer yandan sosyolojide modern tetkik yöntemleri değerlendirilmiştir.

Sonuç

1944 yılına değin Avrupa kaynaklı felsefî ve sosyolojik fikirleri benimseyen Bulgar filozof, iktisatçı ve hukukçuları arasında, özellikle Hadzhiyski örneğindeki gibi, sade Bulgar vatandaşı ve onun gündelik hayatı, örf ve adetleri, "içeriden" hatta biraz duygusal bir bakışla incelenmiştir. Toplumsal ya da uluslararası bir getiri aracı olması umulmayan ve kurumsal hale gelmediğinden, bu dönemde sosyoloji; bireyleri "yetiştirmek" gayesini taşımamış, sosyal ve ekonomik düzeni, tarım ve tarım veriminin iyileştirilmesi ve bu sayede toplum ve ülke refahının artırılması yönünde olmuştur. Bu bakımdan II. Dünya Savaşı

öncesi Bulgaristan'da sosyoloji çalışmalarının, toplumu ve toplumsal olayları incelediği, toplumu dışarıdan etkiyle şekil alacak edilgen bir varlık olarak görmediği anlaşılmaktadır

1944-1989 döneminde çalışmalar yapan Bulgar sosyologlarının propagandacılık yükümlülüklerinden dolayı, toplumu olduğu gibi inceleyemedikleri ifade edilebilir. 1990'lı yıllar sonrasında ülkede topluma ve sosyolojiye yaklaşımın, yaşanan sorunları doğrudan doğruya tespit; mevcut durumun eleştirisi ve çözüm arayışı doğrultusunda yön belirlendiği söylenebilir. Bu anlamda Bulgaristan'da sosyolojik araştırmaların, ancak "sosyalist", yani toplumcu, kamucu olması gerektiği halde "totaliter" dönemin bitimiyle silkelenip topluma yönelebildiği ifade edilebilir.

Bulgar sosyolojisinin bu tecrübesi, toplumla diyalog kurmayı reddederek toplum mühendisliğine yönelen "kontrolcü" yaklaşımların geri tepmenin ötesinde olduğunun bir ispatıdır. Söz konusu kontrolcü yaklaşımın bizzat sosyolojiyi de sarstığı ve toplumdaki bireyselleşme/sosyalleşme tezahürlerinden beslenemeyen toplumbilimini, gücünü perçinleyemediği dar kalıplara mahkûm ettiği de ortaya çıkmaktadır.

Ek-1a: *Filosofski pregled* dergisinde neşredilen “Sosyoloji” konulu makaleler⁴⁹:

- Rus İhtilâlinin sosyal içyüzü, N. Moraliyev, 1929.
- Sosyal bireycilik ve evrenselcilik, Y. E. Hayde, 1929.
- “Parvi brazdi”deki Bulgar aydınları, N. Moraliyev, 1930.
- Dil sosyolojisi üzerine, A. Yaranov, 1930.
- Halk türküsü üzerine sosyolojik düşünceler, St. Brashovanov, 1931.
- Rusya'daki sosyal tecrübe ve bunun yakın manzaraları, N. Sakarov, 1931.
- Tarihsel materyalizm ve sosyolojinin yöntemleri, M. Nahimzon, 1932.
- Köyümüzün evlâtları ve reddi olarak Bulgar aydınları, K. Petkanov, 1932.
- Bulgar köylüsünün toplumsal ufku, A. Popov, 1932.
- Parti disiplini ve ihlâllerine sosyolojik bakış, S. Yanev, 1933.
- Yeni zenginlerin bir özelliği, Zh. Dragneva, 1933.
- Sovyet planlı ekonomisinin yükselişi ve dağılışı, B. Brutskus, 1933.
- Bulgarların karakteri / Meşhur yabancıların gözüyle, K. Krachunov, 1934.
- Toplum bir organizma mıdır?, A. Stankov, 1935.
- Toplum bir organizma mıdır?, A. Ilkov, 1935.
- Modanın sosyolojisi ve sosyal psikolojisi, M. Kinkel, 1935.
- Sosyolojik bakımdan I. Bulgar Devleti'nin tarihi, N. Aganski, 1935.
- Bulgar köyünün sosyolojisi, N. Moraliyev, 1936.
- Fahişeliğin sosyal, etik ve hukukî özellikleri, V. Zlatareva, 1936.
- Sovyet Rusya'daki yaşam biçimi üzerine, D. Mihalchev, 1936.
- Bugünkü Sovyet gerçekliğinin bazı tezatları / Marksizmin ışığı altında ekonomik eşitsizlik, D. Mihalchev, 1937.
- Sovyet Rusya'daki son olayların toplumsal anlamı, D. Mihalchev, 1937.
- Dostoyevski'nin sosyo-etik gelgitleri, N. Kanev, 1938.
- Reklamın sosyolojisi, O. Vasilev, 1938.
- Liseden mezuniyet sınavının sosyolojisi, T. Zhelenski-Boy, 1938.
- Bir felsefi-tarihsel kuram olarak ırkçılık, D. Mihalchev, 1938.
- Şahsiyetler ve karakterler / Bağımsızlıktan sonra ülkemizde bunların eksikliğinin sosyolojik sebepleri, N. Mavrodinov, 1939.
- Hilekâr gençlerin ruhu / Günümüze ait bir birey tipinin karakteristiği, E. Karanfilov, 1939.
- Biyolojinin himayesindeki ırkçılık, D. Mihalchev, 1939.
- Bulgar ırkçılığının artçı çatışması, D. Mihalchev, 1939.
- Toplumsal düzen üzerine düşünceler, A. Andreev, 1940.
- Sosyoloji ve biyoloji / ya da Prof. Ivan Kinkel'in sosyolojik gerçeği nasıl müdafaa ettiğine dair, D. Mihalchev, 1940.
- Sosyolojik münakaşa, D. Mihalchev, 1940.
- Bir sosyolojik geçit töreninin sonu, D. Mihalchev, 1940.
- Dedikodunun sosyolojisi, E. Karanfilov, 1941.
- Bulgar köylüsüne dair, K. Ivanov, 1941.
- Gülmenin ve mizahın açıklanmasına dair yeni bir deneme (Gülmenin sosyolojik yorumlanması), M. Dimitrov, 1941.

⁴⁹ *Bibliografski ukazatel na sp. “Filosofski pregled”* (“Filosofski pregled” dergisi dizini), p. 7-8 (Çevrimiçi: http://www.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/CDAF/fpr_ukazatel.pdf (7Aralık 2009'da girildi)).

Ek-1b: Arhiv za stopanska i sotsialna politika dergisinde neşredilen bazı eserler⁵⁰:

- Toplumbilimin yolları (modern sosyolojinin niteliği, yöntemleri ve görevleri), I. Kinkel, 1932.
- Suçluluk ve iktisadî hedefler, N. Mihaylov, 1934.
- Doğa ve toplum, S. Ganovski, 1940.

⁵⁰ Mihaylov, Vasilev, "Sotsiologiyata i sotsiologicheskite izsledvaniya u nas", s. 6-8.

Ek-2: Sotsiologicheski problemi dergisinde 1969-1982 arasında neşredilen makaleler**1969 yılına ait çeşitli sayılardan**

- Bulgaristan'da sosyoloji ve sosyolojik araştırmalar, S. Mihaylov, R. Vasilev.
- Sosyolojinin konusu ve somut sosyolojik araştırmaların programlanması, Zh. Oshavkov.
- Marksist ve burjuva sosyolojilerin ilişkisi bağlamında teorinin oluşturulmasına dair güncel sorunlar, E. Han (Doğu Almanya).
- İlk Bulgar Devleti'nde sosyo-psikolojik bilincin oluşumu, M. Draganov.
- Kamuoyunun sosyolojisi, R. Rachkov.
- Bulgar sosyolojisinin gelişmesi – önemli bir parti işi, isimsiz.
- Ülkemizdeki sosyolojik ihtilâl ve sosyoloji bilimi, isimsiz.
- Partinin faaliyeti alanındaki somut sosyolojik araştırmaların güncel sorunları, V. Vichev.
- Sofya Sosyoloji Cemiyetinin Kuruluşu, isimsiz.
- Ortaçağda Bulgar kuramsal-toplumsal düşüncesi, B. Peychev.
- Geleceği planlama konulu uluslararası konferans, Kr. Dimitrov.
- Hindistan'daki sosyolojik araştırmaların bazı yönleri. P. Naydenova.
- Marksist sosyal psikolojinin sorunlarının sistematik incelemesi, M. Draganov.
- Sosyoloji ve felsefe, T. Pavlov.
- Tarihin anlamı, N. Iribadzhakov.
- T. Panov ve ülkemizde sosyal psikolojinin şekillenmesi, M. Draganov.
- Gençlerin sosyal bakımdan yönlendirilmesi sisteminin iyileştirilmesine katkı, L. Kaneva.

1972 yılına ait çeşitli sayılardan

- Bulgar Komünist Partisinin programında yer alan toplumsal yapı sorunları, V. Dobriyanov.
- Bütünleşmiş sistem olarak gelişmiş bir sosyalist toplumunun inşası yönündeki öngörünün sosyolojik sorunları, Zh. Oshavkov.
- Günümüz kapitalizmi ve şehir ile köy arasındaki karşıtlığın kaldırılması sorunu, T. Minkov.
- Bulgar Rönesansı dönemindeki sosyolojik yaklaşımlar, M. Baçvarov.
- Todor Zhivkov'un "Toplu Eserler"inde ülkemiz sosyolojisinin gelişimi ve sosyal işlevleri, Zh. Oshavkov.
- Kamu yönetimi biliminin konusunda dair, D. Gardev.
- Nüfus politikasının tayininde temel metodolojik prensipler, M. Minkov.
- Beden eğitimi ve gelişmiş bir sosyalist toplumunun inşası, St. Mihaylov, A. Stoychev.

1980 yılına ait çeşitli sayılardan

- Bulgaristan'da sosyolojik düşüncenin gelişimi, M. B., B. S..
- Bulgaristan'ın demografik-tarihsel tasviri, A. Totev.
- Hayatta kalma ve maneviyat (sosyolojik deneme), M. Semov.
- Bulgar sosyoloji tarihinin bazı sorunlarına dair, B. Stavrov.
- Kuramsal sosyolojinin dört boyutu, N. Genov.
- Antik dönemdeki sosyolojik düşünce ve bunun günümüzdeki anlamı, G. Donchev.
- Sosyalist disiplin konulu kitap, H. Avramov.
- Gençliğin kendini gerçekleştirme sorunu, B. Ninov.
- Bulgar Halk Cephesi ve sosyalist yaşam biçimi, Zh. Nedev.
- Bulgar toplumunun 19. yüzyıldaki sosyal yapısı, N. Genchev.
- 19. yüzyıl Bulgar millî bağımsızlık hareketinin iç ve dış etkenleri, K. D. Kosev.
- Yine disiplin üzerine, R. Radev.

1981 yılına ait çeşitli sayılardan

- Yoldaş Todor Zhivkov'un sosyolojinin Bulgaristan'da bir bilim olarak gelişimine katkılarına dair, Zh. Oshavkov.
- Bulgar halkının iyimserliği, M. Semov.
- Bulgaristan'da sosyal hareketlilik ve toplumsal sınıf yapısının yeniden inşası, K. Petkov.
- Aydın kesiminin meslek ve eğitim durumu, K. Dimitrov.
- Modern medeniyet ve insan doğasının yeni özellikleri, I. Kalaykov.
- Ortaçağ döneminde Bulgaristan'da toplum ve toplumsal düşünce, B. Peychev.
- Z. Karaivanova Burzhoaznata sotsiologiya v Bulgariya mezhdur dvete svetovni voyni.
- İnsanın bakış açıları, Y. Zografova.
- Organizasyonun sosyolojisi: sorunlar ve yaklaşımlar, Zh. Genova.
- Teknolojik ilerlemenin hızlandırılması için kaynaklar, N. Monchev.
- Bulgar Rönesans ulusunun ortaya çıkışı, Hr. Gandevev.
- Toplumsal olanla sosyolojik planlama arasındaki bağ, D. Dimitrov.
- 2040 yılına kadar Bulgaristan'daki nüfusun azamî demografik değeri - bir sosyo-ekonomik öngörü denemesi, N. Naumov.
- Yoldaş Todor Zhivkov'a 70. yaş günü kutlaması, dergi ekibi.
- Sosyalist toplumun tetkikine kayda değer bir katkı, D. Ananiev.
- Dimitar Blagoev ve Bulgaristan'da Marksist sosyolojinin gelişimi, B. Stavrov.
- Türk esaretinin⁵¹ erken dönemlerinde: XIV. yy. başı ve XVIII. yy. ortalarında Bulgar entelektüelleri, N. Filchev.
- Sosyalizm koşullarında sosyoloji ve sosyal uygulamalar, N. Genova.
- Toplumsal pratiklerin temel sorunları konusunda katkı, D. Filipov.
- Gelişmiş bir sosyalist topluma doğru: sosyolojik sorunlar, V. Ivanov.
- Eğitim faaliyeti ile toplumsal ortam arasında azamî etkileşim konusunda, L. Yotova.
- Metodolojik sorunlar konusuna artan ilgi, N. Mateev.
- Gelişmiş sosyalist toplumun siyasî örgütlenmesi, O. Todorov.
- Komünist terbiye ve ideolojik süreç, S. K. Nikolov.

⁵¹ 20. yüzyıl boyunca Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyeti dönemi için "Türk esareti" ve benzer anlamdaki tanımlamalar kullanılmıştır. 1990'larda tarih yaklaşımının değişmesi neticesinde "Osmanlı hâkimiyeti" tabiri bazı tarihçilerce benimsendi. Ancak basında, popüler yayınlarda ve bazen de bilimsel yazılarda "esaret, kölelik" ifadelerine, siyasî bir tavrın (Bulgar hürriyetperver hissiyatı / milliyetçilik / Türk aleyhtarlığı) dışavurumu olarak rastlamak mümkündür.

Ek-3: Sotsiologicheski problemi dergisinde 1990'lar ve 2000'lerin başında neşredilen makaleler

1991 yılına ait çeşitli sayılardan

- Demokrasiye geçiş: sosyal rasyonelleştirme eğilimleri ve paradoksları, N. Genov.
- Emeklilik meselesi - sorunlar ve çözüm yolları, I. Mironov.
- İnovasyon ve işletmelerin başarısı, D. Zafirov.
- İşletmeler arası iletişim, K. Ramchev.
- 1989-1990 yıllarında ülkemiz yetersiz koşullarında işletme kültürü, D. Kolarova.
- 1990'larda Avrupa toplumları - dört muhtemel senaryo, B. Steenberg / yabancı yazar (y.y.)
- Postmodernlik ya da modernitenin krizi, G. Tasheva.
- Sosyolojide milli gelenekler, M. Zhelyazkova.
- 1991 yılında ülkemizde özelleştirmenin özellikleri, hedefleri ve eğilimleri, I. Kostov vd.
- Günümüzde özel girişimciliğimiz önündeki sorunlar ve zorluklar, Zh. Guenova.
- Merkezi yönetim, P. Simeonov.
- Özelleştirme ve köy, Z. Staikov.
- Özel mülkiyet ve kooperatif sorunları, Hr. Hristozov.
- Özelleştirme, yeniden özelleştirme, millileştirme ya da statükonun korunması, P. Chipev.
- Ülkemiz ziraatçılık alanında suç sorunları, Y. Boyadzieva.
- İntihar - mitos ve gerçeklik, R. Ivanova.
- Bulgaristan - en kötü ve en iyi zamanları, R. Clignet, A. Fetziger / y.y.
- Bulgar köyünün yapısı, V. Handziev.
- Alexander Zinoviev ve Komünizm, V. Penev.
- Bir gerçeklik olarak komünizm, A. Zinoviev / y.y.
- Yeni tarihsel koşullarda Bulgar sosyolojisi, M. Draganov vd.
- Pazar ekonomisine geçişte verilen sosyal ödünler, A. Atanasov vd.
- Günümüzdeki baskılar karşısında siyaset bilimi, B. Sterev.
- Avrupa siyaset kültürü, Pl. Georgiev.
- Bulgar bilim alanında mitoslar ve profesyonel tutum, A. Yosifov.
- Evlilik neden daha sık ertelenmekte ya da reddedilmektedir, L. Spasovska.
- Uluslararası göçün uzun vadeli sonuçları: etnik nitelik ve kimliklerde devamlı değişim, St. Lieberon / y.y.
- Bulgar kökenli Amerikalılar etnik bir topluluk mudur?, B. Stoyanova-Boneva.
- Ocak 1991'de kitlesel bilinç ve politik halet-i ruhiye, Miscellaneous / y.y.
- Bilim hayatı: Seminer: Kozmopolit sosyoloji, Strazburg, 15-17 Kasım 1990, S. Koleva.
- Bilim hayatı: Siyaset Bilimi Semineri: "Doğu Avrupa'da demokratik değişim ve istikrar", Sofia, 17-20 Aralık 1990, T. Bezlov.
- Bilim hayatı: Konferans: "Totaliter miras ve post-totaliter durum", Bankya, 31 Ocak-2 Şubat 1991, E. Koen.
- Sosyolojimizde neler, neden meydana gelmekte?, G. Dimitrov.
- İşsizliğin taşradaki boyutları - Mihaylovgrad bölgesi monografisi, I. S. Petkov.
- Bulgaristan'da işten çıkarılma, E. Tzeneva, N. Cook - yabancı yazar.
- Aile krizde midir, M. Sugareva.
- Tek ebeveynli aile - hakkında ne biliyoruz?, E. Todorova.
- Kültür sosyolojisinde yeni bir başlangıca doğru, F. Tenbruck, W. Lipp / y.y.
- Kültür sosyolojisinin görevleri, F. Tenbruck - yabancı yazar.
- Bulgaristan'da pazar ekonomisine geçişin bazı sonuçları ve tezatları hakkında, B. Slavenkov.
- İktisadî sistemdeki değişiklikler - ilk sonuçlar, R. Avramov.
- İktisadî reformun ilk aşamasının ardından: neleri başardık, neleri başaramadık, E. Mutafchiev.

- Reform: bundan sonrası?, B. Shamliev.
- Totalitarizmin meşruiyeti, Stalin'in iktidar söylemi üzerine inceleme, A. Azmanova.
- Siyaset tiyatrosu: demokrasiye geçişin ön ve arka yüzü, A. Ranguelov.
- Kendi yaşam koşullarında malullerin gelir ve emekleri, V. Stoev.
- "Yeni" bir Avrupa'da Köy sosyolojisi teorileri ve uygulamaları, S. Whatmore / y.y.
- Dünya Geleceğini Araştırma Vakfı bölgesel konferansı "Doğu Avrupa'nın Geleceği Konusunda Olasılıklar", Sofya, 3-6 Haziran 1991, V. Iliev.
- Post-totaliter koşulların sorunları ve fırsatları karşısında Bulgar sosyolojisi, P. Emil-Mitev.
- Teknik disiplinler ve cinsiyet farklılaşması, Britanya ve Bulgaristan'ın karşılaştırmalı tahlil, A. Durndell / y.y.
- Kadınların Bulgar tarım sektörünün gelişmesindeki rolü, teknolojinin kadınların emeğine etkileri, M. Meurs / y.y.
- Bulgaristan'daki yeni iletişim teknolojileri, M. Bakardjieva.
- Konferans: "Pazar ekonomisine geçiş döneminde kadın", Sofia, 11-12 Haziran 1991, G. Mihova.

1992 yılına ait çeşitli sayılardan

- 1992 yılındaki iktisadî reformun perspektifleri, E. Harsev, A. Dzherov.
- İktisadî reform ve işsizlik, M. Neikov.
- Bulgaristan'daki reform konusunda bir sosyologun düşünceleri, Sv. Hristova.
- İktidar sevgisi, K. Neshev.
- Sosyal hareketlilik ve sosyal değişimler, D. Gradev.
- Sosyal mekanda etkileşim, L. Popov.
- Gençlerin gözüyle aile değerleri, T. Kotzeva.
- Birey ve ulus: ülkemizde kimlikler ve değerler, L. Botcheva, Y. Zlatkov.
- Rejim değişikliği döneminde marjinalleşme, A. Todorov.
- Günümüz sosyal koşullarında stres ve saldırganlık, Y. Zografova, V. Rusinova.
- Siyasi sistem ve siyasi sosyalleşme, Ts. Markov.
- Bürokrasi konulu sosyolojik araştırmalara bakış, S. Donchev.
- "Reel sosyalizm" in çöküş sebepleri, G. Kostov.
- Yüksek tirajlı gazete sayfalarında Bulgaristan'ın 1991 yılındaki milli sorunu, ekip.
- Erotizm ve pornografi arasındaki sınır konusunda, L. Stoykov.
- Çalışma yoğunluğunu ölçme yöntemleri, M. Molhov.
- Sosyolojik düşünce ve insan hakları, R. Amon / y.y.
- Uluslararası konferans: "Yeni Avrupa'daki siyasi partiler", Viyana, 24-26 Nisan 1992, A. Atanasov.
- Post-totaliter toplumda sosyal düzenin yeniden inşası, G. Fotev.
- Küresel perspektifte demokratikleşme, R. Inglehart / y.y.
- Öğretmenler ve yeni sosyal rolleri, M. Lazarov.
- Akdeniz siyaset kültürü ve Bulgarlar, E. Todorova.
- Biyo-siyaset, siyasetin ardına gizlenen nedir?, V. Dinev.
- Ülkemizde dilin güdümlene işlevine dair gözlemler, T. Samraj vd.
- Reklam sosyolojisi ve sosyolojinin reklamı, L. Zisis / y.y.
- Ülkemizdeki kumarbazlık, A. Cholakov.
- Bulgarların açlığı, H. Haralampiev.

1993 yılına ait çeşitli sayılardan**1993 sayı 1:**

- Eski komünist terminoloji ve günümüzün siyasî liderleri, M. Badjakov.
- Bulgar Özelleştirme Ajansı: uzun vadeli planlar ve faaliyetindeki sorunlar, B. Bogdanov.
- İktisadî reformun iki yıl sonrasına ait değerlendirme, G. Kostov.
- Ülkemizdeki boşanmış çiftlerin psikolojik durum ve sosyal sorunları, G. Iolov.
- Sosyo-ekonomik geçiş ve kimlik krizi, I. Kon / y.y.
- Demokratik süreçte gruplar, St. Nikolov.
- Ben'in kimliği: sosyal rol ve beklenmedik benzersizlik, V. Maleeva.
- Sosyal öngörü yöntemlerinin tasnifi sorunları, Y. Yankov.
- Ekonomi ile felsefenin tümleyicisi olarak sosyolojik unsur, J. Dilova.
- Girişimci toplum, P. F. Drucker / y.y.
- Konferans: "Ulusların inşası: dün, bugün, yarın", Blagoevgrad, 2-7 Ağustos 1992, A. Krasteva.
- Seminer: "Köy ve köy ekonomisi konulu sosyolojik araştırmalar", Sofia, 27 Ekim 1992, M. Kelian.

1993 sayı 2: "Etnometodoloji" özel sayısı

- Sosyal bilimlerde olgusal bir yaklaşım olarak etnometodoloji, G. Psathas / y.y.
- Etnometodolojinin sosyal araştırmalara katkısı / röportaj, H. Garfinkel.
- Gündelik hayat muhakemesi, M. Pollner / y.y.
- Sosyolojik tasvir, H. Sacks / y.y.
- Ulusal konferans: "Ekoloji ve tarımcılık, G. Koleva.

1993 sayı 3:

- Bulgaristan'da pazar ekonomisine geçiş döneminde işsizlik, D. Minev, B. Dermendzieva.
- Bulgaristan'da 1990'lı yıllardaki işsizliğin başlıca özellikleri, A. Todorov.
- Sosyolojik araştırma: "Genç kuşağın çalışma ve işsizlik durumları ve sorunları", A. Atanassov.
- Kamu kuruluşlarının gençlerin işsizlik sorunlarını çözümedeki rolü, V. Zlatanova, B. Georgieva.
- Gençlerin gelecek planları ve bunları gerçekleştirme konusundaki bireysel stratejileri, R. Stoilova.
- İş sunma ve bulma konularındaki beklenti ve olanaklar, A. Galabanov.
- Günümüzde çalışma motivasyonu değişmekte midir?, A. Yosifov.
- İşsizlerin sosyal çevresi, T. Kotzeva.
- İşsizlik kaynaklı stresin üstesinden gelmede bireysel ve sosyal dayanaklar, I. Todorova.
- Dünya Bankası ile İngiliz Hükümeti Bulgaristan'daki emek gücü konulu araştırmaları finanse etmektedir, A. Atanassov.
- Komünizmden demokrasiye, sosyal değişim koşullarındaki yeni elitler sorunu, P. Emil-Mitev.
- Sokak dilencileri - sosyal değişimin hoş olmayan gerçekliği, D. Gradev.
- Kamuoyunun gözüyle ekstrasensler, sosyo-psikolojik bir araştırmadan kesitler, M. Lazarov.

1993 sayı 4: "Bulgaristan'da özelleştirme" özel sayısı

- Değişimin zorlukları, M. Tardos / y.y.
- Polonya'da pazar ekonomisine doğru, J. Sacks / y.y.
- Özelleştirme sürecinde siyasî aktörlerin strateji ve tutumları, St. Donchev.
- Bulgaristan'daki özelleştirme sürecinin durumu ve nitelikleri, S. Keremidchiev.
- Özelleştirme ya da toplumsal blokajların çözülmesi, sosyo-psikolojik açılar, G. Vasilev.

- Seçim sistemi ve devlet yönetim sistemi, R. Donkov.
- Basımın ve çoğulculuğun partizanlığı, Pl. Georgiev, E. Kramer / y.y.
- Ülkemizdeki sosyalizm - yabancı ya da yerel olgu?, St. Mihaylov.
- Yaygın doğum kontrol - yeni ailevi tutumun sebebi mi sonucu mudur?, M. Sugareva.
- Zahitlik tutumundaki kutuplar, Kr. Delchev.

2000 yılına ait sayılardan

2000 sayı 1-2:

- Gerçek Avrupa, ideal Avrupa ve kültürel çeşitlilik, B. Bogdanov.
- Avrupa'nın kendi kendini tanımlaması, Z. Krasnodebski / y.y.
- Avrupa'yla yüz yüze gelen Bulgar gençliği, P. Emil-Mitev.
- Pozitif bilim sosyolojisi üzerine notlar, M. Scheler / y.y.
- Avrupa Rasyonalizminin iki doğuşu, S. Averintsev / y.y.
- "Avrupa"nın inşası mı, Avrupa'ya katılım mı?, P. Kabakchieva.
- Meşruiyet olarak Avrupa, I. Dichev.
- Avrupa ve bölgesel ideolojilerin oluşması: Kırcali bölgesi örneği, R. Guentcheva.
- Avrupa'yla yüzleşmek, M. Mineva.
- Deneysel bir atölye olarak Avrupa (Anne-Marie Thiesse ile röportaj), D. Lilova.
- Müfredatımıza "Avrupa incelemeleri" dersini ekleme sebebimize dair, G. Dimitrov.
- 19. yüzyılda Bulgar eğitim projeleri: Avrupa'dan Bulgaristan'a kültür aktarımı, J. Velichkova-Borin.
- Bulgar Rönesans döneminde Avrupa ve barbar tahayyülü, D. Lilova.
- Tarihsel perspektifte post-komünist müesseseleşme, J. Staniszki / y.y.

2000 sayı 3-4 Avrupa ekonomik değişim yörüngeleri özel sayısı:

- Avrupa ekonomik değişim yörüngeleri. Başarılar ile başarısızlıkların muhasebesi, M. Federowich / y.y. ve D. Minev.
- Fransa örneğini gözden geçirirken (Fransız endüstrisinin 1980'lerdeki koordinasyon ve yeniden düzenlenişi), B. Hancke / y.y.
- Yabancı yatırımlar ve yoğunlaşma (Macaristan'da mülkiyet ve şirket yönetimi), E. Voszka / y.y.
- Polonya: işçiler tarafından yönlendirilen kapitalizm?, M. Federowich / y.y.
- Demokrasi ve vatandaşlık, U. Hodja.
- Çek Cumhuriyetinde özelleştirme ve şirket yönetimi, M. Havırda / y.y.
- Bulgaristan - kapitalizmin ve ekonomik rasyonelliğin doğuşu, D. Minev, M. Zhelyazkova.
- Ukrayna: yeni kurulan devlet ve iktisadi kurumları, V. Sidenko, O. Kuzyakiv.
- Endüstrinin yeniden yapılanması ve toplumsal değişim, St. Donchev.
- Doğu Avrupa'da teknolojik yenileşmenin tarihi: incelemenin kuramsal ve metodolojik öncülleri, I. Tchalakov.
- Sosyal sınıf ve iş sözleşmelerindeki farklılıklar, J. Goldthrope.
- Doğu Avrupa ülkelerinde sosyo-ekonomik ve cinsiyet incelemeleri sorunları konulu Uluslararası eğitim semineri, 4-14 Temmuz 2000, Varşova.
- İkinci Uluslararası Sempozyum "II. Dünya Savaşı Sonrası Avrupa'da Etnik Kimlikler ve Siyasî Uygulamalar, 17-18 Ağustos 2000, Ksanti, Yunanistan.

2001 sayı 1-2 Kültürel Küreselleşme özel sayısı:

- Kültürel küreselleşme, ekip.
- Küreselleşme çağındaki savaşlar, Z. Bauman / y.y.
- Kültürel küreselleşme süreci. Tetkiklerde sorunlar ve yöntemler, O. Simova.

- Kültürlerde diyalog kurma prensibi, G. Fotev.
- Geleneklere özen gösterilmesi, Hr. Tododrov.
- Küreselleşmenin ışığında halkın egemenliği ve insan hakları, St. Yotov.
- Küreselleşen dünyada "azınlık", M. Grekova.
- Toplumsal dönüşüm ve sosyal kimlik: doğulu ve batılı Almanlar arasındaki ilişkiler üzerine sosyo-psikolojik gözlemler, A. Muhemmedey / y.y.
- Kimliğin sınırları: etnik köken, çatışma ve politikalar, R. Jenkins / y.y.
- Max Weber ve globalleşme, M. Albrow / y.y.
- Max Weber'in ulus kuramı, K. L. Ay / y.y.
- Genelleştirilmiş Webercilik? Weber'in en yeni algılanma biçimi üzerine bazı düşünceler, J. Weiss / y.y.

2001 sayı 3-4 Veri değerlendirmede güncel yöntemler özel sayısı:

- Tekabülün incelemesi: Fransız sosyolojik yaklaşımına tarihsel bakış, M. A. Schiltz, K. Van Meter / y.y.
- Büyük rakamların değerlendirilme yöntemleri çalışma sosyolojisini zenginleştirebilir mi?, M. Callon / y.y.
- Topluma hizmet eden kişiler arasındaki münasebetleri incelemede Cluster analizinin uygulanması (tipik sorunlar ve yöntemler), D. Keskinova, I. Chakalov.
- Ölçme araştırmaları - sosyolojide yeni uygulama yöntemi, A. Atanassov.
- Karma ve hiyerarşik modeller - nitelik, imkânlar ve örnekler, I. Parchev.
- Odak grupları: araştırma sorunları ve çözümler, E. Chengelova.
- İnternet araştırmalarında yeni yönelişler, M. Boudourides / y.y.
- Fikirler oyunu: veri değerlendirmede bilgisayar yazılımı, I. Todorova, R. Falmagne / y.y., M. G. Iselin / y.y.
- Parti liderleri ve siyasî partilerin basın-yayında görünme biçimleri, Sv. Todorov.
- Başarısızlığın sosyolojisi, P. Boyadjieva.
- Basın-yayında yer alan fotoğraflar: tarihsel rekonstrüksiyon (Bulgar Rönesansından geç sosyalist döneme değin), O. Spassov.
- Uluslararası toplantı: "Tarih ve bellek, 1930'lar sonrasında Romanya ve Bulgaristan: karşılaştırma", 29 Mayıs 1991, L. Deyanova.